

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Komodity v transnacionálním sociálním prostoru

autor: **Ilia Meliashkevich**
obor a ročník: **Humanitní studií, 4. ročník**
akademický rok: **2008/2009**
vedoucí práce: **Mgr. Petra Ezzeddine**
datum odevzdání: **20. února 2009**

PROHLÁŠENÍ

Čestně prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma
„Komodity v transnacionálním sociálním prostoru“
zpracoval samostatně a vyznačil v ní veškeré použité zdroje
informací.

V Praze, 20. února 2009

Illia Meliashkevich

Děkuji Mgr. Petre Ezzeddine za konzultace a rady, které mi během psaní bakalářské práce poskytla. Mgr. Petru Šumpichu děkuji za přátelskou kritiku a věcné připomínky.

podpis

OBSAH

ÚVOD ANEB JAK JSEM K TÉMATU PŘIŠEL.....	5
TRANSNACIONALIZMUS A KOMODITY - TEORETICKÁ VÝCHODISKA	7
1.1 Příběh formování teorie transnacionalizmu.....	8
1.2 Kritické hlasy	20
1.3 Ještě jednou k pojetím transnacionalizmu, transnacionální migrace, transmigrantů a transnacionálního sociálního pole.....	23
1.4 Druhá vlna aneb otázky čekající na odpověď.....	27
1.5 Komodity obecně	29
1.6 Komodita z antropologického hlediska.....	33
POPIS PROVEDENÉHO VÝZKUMU: KOMODITY V TRANSNACIONÁLNÍM SOCIÁLNÍM PROSTORU	39
2.2 Problematika výzkumníka jako insidera a etické otázky společenskovedního výzkumu.....	44
2.3 Výzkumná strategie: etnografie, způsoby sběru dat, předběžná analýza	46
2.4 Průběh výzkumu.....	49
2.5 Analýza a výsledky práce.....	51
2.5.1 Udržování vztahů s místem původního domova	51
2.5.2 Věci z domova.....	54
2.5 Závěry.....	58
2.6 Hodnocení kvality výzkumu	60
ZÁVĚR.....	61
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	62
Literatura neperiodická:	62
Literatura periodická:	64
Ostatní zdroje:	65
PŘÍLOHY.....	67
Příloha č. 1	67
Příloha č. 2.....	<i>Chyba! Záložka není definována.</i>

Úvod aneb jak jsem k tématu přišel

Téma a idea této práce ve mě zrály již delší dobu. Čerpám zde ze své vlastní životní zkušenosti. Rozebereme to po krocích:

V létě roku 2004 v Bělorusku byla patrně z politických důvodů zavřena Evropská Humanitní Univerzita (EHU). EHU byla považována za nejlepší nestátní vysokou školu zaměřenou na humanitní obory v celé republice.

Na podzim roku 2004 byla vyhlášena soutěž mezi bývalými studenty EHU o možnost pokračovat ve vzdělání na Fakultě humanitních studií Karlovy univerzity v Praze. Na základě této soutěže byla vybrána skupina 11 studentů, kteří přistoupili k dennímu studiu na UK od února roku 2005. V této skupině jsem byl i já sám.

S přistěhováním do Prahy jsme se ocitli v jiném sociálním prostoru. Tvrdím, že tímto novým sociálním prostorem, v kterém teď probíhají naše aktivity, je transnacionální sociální pole, které je tvořeno a rámováno nově nabytými přeshraničními zkušenostmi.

Avšak, jak zdůrazňuje Roger Rouse v práci, ke které se později odkazuji, nejenom transmigranti samotní participují na transnacionálním sociálním poli, nýbrž jsme se do tohoto sociálního prostoru nového druhu během posledních dvaceti let přemístili všichni (Rouse 1991). S velkou pravděpodobností může být paradigma transnacionalizmu použito nejen při studiu problémů, které se týkají značné části dvou set milionů obyvatelů naší planety, jež bydlí mimo státy svého původu (*The Economist*, 15 ledna 2009), nýbrž představuje možnost novým způsobem koncipovat a pochopit jiné, s migrací bezprostředně nespojené jevy společenského života. Mým cílem v žádném případě není ani nesmělá debata s tvrzením Rouse nebo jiných dále zmiňovaných autorů, ani pokus o ověření teorie transnacionalizmu jako celku nebo některých jejích částí, i když za svou výchozí premisu považuji bezprostřední souvislost zkoumaných jevů s transnacionálními zkušenostmi a z tohoto důvodu se samozřejmě v rámci své práce ke zmíněné teorii a její základním předpokladům opakovaně vracím.

Cílem této práce je prozkoumat zmíněnou skupinu studentů, abychom mohli nabídnout především náhled na prožívané transnacionální zkušenosti z určitého

hlediska, kterým je teorie transnacionální migrace, a přes určité prizma: transformaci vztahu transmigrantů k věcem, které je obklopují v každodenním životě.

Vzhledem k tomu, že jsem díky své vlastní angažovanosti jakožto *insidera* ve zkoumaných záležitostech již předem vyslovené formuloval hypotézu o proměně povahy některých věcí, jakmile se ocitnou v transnacionálním sociálním prostoru, navrhuji používat pojem „komodita“, abychom již teď zdůraznili v této fázi zatím pouze mým osobním názorem podloženou proměnu věci v „*kulturně konstruovanou entitu naplněnou zvláštními kulturními významy*“, použijeme-li Kopytoffovu (1986:68) definici komodity. Mezi jiným se k problematice výzkumníka jako *insidera* ještě vrátím později.

Některé teze použité v předchozích odstavcích zřejmě potřebují podrobnějšího vysvětlení. Právě proto značnou část představeného eseje věnují stručným dějinám formování *teorie transnacionální migrace* a její kritice, na jejímž základě se pokusím o přiblížení pojetí *transnacionálního sociálního prostoru a transmigrantů*. Krátce proberu možné perspektivy dalšího vývoje bádání v rámci tohoto paradigmatu, obrátím se také k pojmu *komodita* obecně, abychom jej následovně mohli blíže specifikovat a smysluplně používat v rámci tohoto výzkumu. Na závěr teoretické části nabídnu řadu otázek, kterými budu zabývat v kapitole věnované popisu provedeného výzkumu.

V teoretické části odkazuji většinou na anglické psané tituly, které nejsou přeložené do češtiny, považuji však za vhodné omezit používání citací v angličtině, kromě toho nabízím svůj vlastní překlad názvů, i když pro srovnání vždy v závorce uvádím původní název knihy nebo článku. Termíny zaběhnuté v angličtině při používání některých pojmů také uvádím v závorkách, neboť nehodlám nabídnout zcela adekvátní český překlad toho kterého názvu. Případ pojmu „*komodita*“ je výjimkou, neboť potřebuji ospravedlnit jeho použití v antropologické souvislosti, a proto mu věnuji poněkud větší pozornost.

Transnacionalizmus a komodity - teoretická východiska

Na následujících stránkách se pokusím přiblížit pojem transnacionalizmu obecně. Krátce popíšu podmínky, za kterých došlo k formování pojetí transnacionální migrace, zejména s přihlédnutím k antropologickému bádání ve Spojených státech. Podrobněji se také zaměřím na texty, jejichž působení sehrálo klíčovou roli při formulaci teoretických předpokladů nového paradigmatu a dále na texty, které sice vznik konceptu transnacionalizmu neovlivnily, přece jen však k zde probíraným tématům patří a tím také zakládají teoretický rámec interpretační strategie mého vlastního výzkumu.

Rovněž poskytnu prostor názorům zaznívajícím ze strany kritiků transnacionalizmu a krátce se zastavím u otázek, které zůstali neodpovězeny v rámci samotného konceptu transnacionalizmu, nastíním také možnosti dalšího prohloubení a vývoje problémů, které jsou v rámci této teorie zkoumány. Zvláštní oddíl poté věnují pojmu komodity obecně a pokusím se o jeho přesnější vymezení pro účely antropologického výzkumu. Během celé této kapitoly se budu více obracet k textům, z kterých čerpám inspiraci pro svůj výzkumní projekt.

1.1 Příběh formování teorie transnacionalizmu

Velkým přínosem na české půdě je kniha sociologa Csaba Szaló *Transnacionální migrace: proměny identit, hranic a vědění o nich*, na kterou se odkazuje při formulaci obecné genealogie teorií transnacionální migrace.

Výchozí situaci formování teorie transnacionální migrace je konflikt teorií a interpretačních strategií 70.-80. let 20. století, který může být vystižně formulován jako určité napětí mezi hegemonním makro-sociologickým přístupem a postojem sociálně-antropologickým. Ústředním bodem této debaty byl pokus o reinterpretaci a přeformulování předpokladů životního postavení přistěhovalců, a to hned ze dvou poněkud odlišných hledisek:

Dle již zmiňovaného makro-sociologického přístupu pocházejí problémy přistěhovalců z jejich zvláštního třídního postavení a rasismu přijímající společnosti. Důležitou úlohu ve vysvětlování věcí podobným způsobem mělo zarámování existujících problémů do sociálních souvislostí kolonialismu a kapitalismu.

S příchodem nové interpretační strategie se důraz přemísťuje na porozumění procesu migrace a role, jakou hraje etnická identita přistěhovalců či životní situace přestěhovalců. Jak tvrdí Szaló, tyto prvky začínají být rozeznávány jako výsledek konstelace kulturních dispozic přinášných s sebou z původního domova a lokálních skupinových interakcí v novém prostředí. Kromě bezprostředního odkazování k životní situaci přistěhovalců sociálně-antropologické hledisko umožnilo také porozumění vedlejším vlivům, jež přispívali k proměně nebo revitalizaci etnických identit přijímajících společností.

Ve svém textu Szaló zmiňuje případy s Britských ostrovů. Na druhou stranu, pochopíme-li etnicitu spolu s Eriksenem jako vlastnost meziskupinových relací, a budeme-li se držet její výkladu coby produktu určitého druhu historických okolností, nezbytně najdeme spoustu dalších a dalších případů, a to na území téměř každého státu, v kterém existují početní komunity přistěhovalců (Eriksen 2007).

V pozadí konfliktu teorií a interpretačních strategií však existovala určitá shoda v otázce toho, na co se má soustřeďovat zkoumání migrantů. Objektem zkoumání jak z jedné, tak i z druhé strany byli záležitosti vysvětlující, jak přistěhovalci zvládají situaci v přijímající zemi. Pro příznivce makro-sociologického proudu bylo předmětem pozornosti odhalení vlivu politických a ekonomických struktur. Zastánci

nové interpretační strategií zaměřovali svou pozornost na životní situaci přistěhovalců a to, jak ji sami prožívají ve své každodennosti (Szaló 2007).

V etapě následující se pozornost obrátila k procesu migrace, k pohybu lidí samotnému, což bylo významným pokrokem od obecné tendence vědců působících v oblasti sociologie migrace soustřeďovat se zejména na procesy adaptace nebo sociální exkluze migrantů v místech jejich usídlení (Vertovec 2001). Antropologové a sociální vědci nyní věnovali pozornost zejména příběhům lidí žijících v pohybu, což přivedlo ke konstituci antropologie pohybu, která se mezi jinými východisky stala základem zkoumání lokálního prostředí původních domovů migrantů. Jednou z ukázkových studií podobného směru je práce Katy Gardner *Desh-Bidesh: Obrazy domova a ciziny u obyvatelů oblasti Sylhet (Desh-Bidesh: Sylheti Images of Home and Away, Gardner 1993)* a její pozdější kniha *Globální migranti, místní životy: Pohyb a transformace ve venkovském Bangladéš (Global Migrants, Local Lives: Travel and Transformation in Rural Bangladesh, Gardner 1995)*.

Autorka probírá souvislosti, které určují formování představ ciziny u obyvatel venkovské oblasti Sylhet v Bangladéši. Jelikož většina přistěhovalců s tohoto regionu směřuje do Velké Británie, důležitého charakteru nabývá naplnění obrazů domova – *desh* - v protikladu k obrazům života v cizím Londýně a cizině vůbec – *bidesh* – a určitého rozporu mezi těmito odlišnými obrazy, s kterým se migranti musí vyrovnávat. Na jedné úrovni představy domova a ciziny ukazují na nerovnosti mezi národy, na úrovni druhé místní organizace přesně vymezují společenské a ekonomické postavení rodin, zejména těch, které mají někoho z příbuzných v cizině. Autorka zdůrazňuje stálé balancování mezi odlišnými představami domova a ciziny, mezi kterými existují neřešitelné kontradikce v podobě bohatství a nemravnosti ciziny a beznadějně chudoby, ale duchovností a mravností domova. Jediným východiskem překonání duality je ustavení domova v místě ciziny. S tímto souvisí kategorie dočasnosti - dočasného domova, v tomto ohledu udržování kontaktů s původním místem domova nabývá zásadní důležitosti a tím bezprostředně navazují na pojetí transnacionální migrace v té podobě, o jejíž přiblížení tady usilují.

Hlavním výsledkem práce Katy Gardner jsou závěry, které se týkají přerozdělení moci uvnitř oblasti původního domova migrantů a mezi této oblasti a cizinou.

Obrazy ciziny a domova jsou na sobě vzájemně závislé, což znamená, že transformace perspektivy v jednom nutně ovlivní svůj protějšek. V samém srdci lokální kultury, jak ukazují příklady místních životních příběhů, existuje jisté napětí,

kteří vzniká kvůli ambivalenci obrazů *desh* a *bidesh*, tedy představ domova a ciziny. Jejich vzájemná závislost však neznamena strnulost vztahu, naopak měnící se postoj migrantů k jejich domovu nutně zahrnuje jistou proměnlivost a reorganizaci postojů, perspektiv a chování, jež jsou podmíněny již zmiňovaným trvajícím napětím *desh-bidesh*.

K podobným otázkám se vrací Roger Rouse ve svém nyní již klasickém eseji *Mexická migrace a sociální prostor postmodernizmu* (*Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism*, Rouse 1991), který významným způsobem přispěl k formování teorie transnacionální migrace. Autor nabízí alternativní kartografie sociálního prostoru migrantů z Mexika, jež se aktivně pohybují přes hranice a pracují v USA. Tvrdí totiž, že se během posledních dvaceti let všichni jsme přemístili do sociálního prostoru nového druhu (Rouse 1991:8). Velice vystižně podstatu tohoto nového prostoru dokázala formulovat britská socioložka Avtar Brah, která popisuje konceptualizaci pojetí diasporního prostoru: „*Diasporní prostor představuje místo, v němž domorodec natolik patří k diaspoře, nakolik člen diaspory je domorodcem*“ (Brah 1996:209). Toto však může být také považováno za charakteristiku sociálního prostoru, v němž jsme se dle Rouse ocitli obecně. Tento nový prostor se totiž jeví jako místo, jehož neobývají pouze jasně a bezvýjimečně identifikovatelné s tou či jinou určitou diasporou lidí, nýbrž prostor v rámci kterého dochází k procesům (znovu-)utváření národa. Zmíněné procesy ve stejné míře zahrnují jak národní většinu, tak i menšiny (Brah 1996). Transnacionální praktiky migrantů a s nimi spojené společenské transformaci tím pádem představují důležitou součást projektů budování národních států v podmínkách soudobého globálního kapitalismu (Vertovec 2007, Glick Schiller 2003).

Přestože se někteří přistěhovalci z Aguililly – města na periferii Mexika, ve kterém Rouse začíná svůj výzkum – natrvalo se usadili ve Spojených státech, zejména v Redwood City v Kalifornii, nepřetrhávají své vazby k původnímu domovu. Vzniká docela zvláštní situace, kdy Mexičané participující na přeshraničních vazbách nevytvořili dvě odlišná místní společenství, nýbrž zformovali, řečeno slovy autora, „*jedinou komunitu, která se rozprostírá přes různé místa*“ (Rouse 1991:14). Zde se bezprostředně přibližujeme zásadnímu motivu teorie transnacionální migrace, který tvrdí, že hranice určitého společenství, stejné jako určité kultury, v současné době již nejsou totožné s teritoriálními hranicemi místních nebo národních sociálních prostorů.

Rouse začíná svou argumentaci popisem představ, pomoci kterých byl sociální

prostor života Mexických migrantů tradičně zobrazován a posléze navrhuje jistou transformaci těchto konvenčních představ s tím, že již neodpovídají dnešní skutečnosti a musí podlehnout určitým změnám, aby byly i nadále použitelné při mapování sociálního terénu mezi Mexikem a Spojenými státy. Myslím si však, že závěry Rogera Rouse můžou být použitelné nejen výlučně na americké půdě, ale jsou s to přispět i k formování teoretického rámce mého vlastního výzkumného projektu, totiž pomocí pochopení životní situace zkoumané skupinky Bělorusů, každodenní aktivity kterých probíhají v transnacionálním sociálním prostoru. Právě z tohoto důvodu se k nim tady obracím.

Soudobé společenskovední studie migrantů z venkovských oblastí Mexika tradičně navazují na dvě rozdílné sociálně-prostorové představy, jež jsou zpravidla vzájemně konfrontovány s tím, že jedna představuje jedinou životaschopnou a alternativu k té druhé (tradiční/upadající). Přes tuto opozici se obě možnosti vzájemně podporují a často bývají použity v tandemu. Podobným způsobem – vzájemně konfrontované a kombinované – představy „společenství“ a „centra/periferií“ dominovaly na dlouhou dobu téměř ve všech pracích o venkovském Mexiku (Szaló 2007).

První představa, které Rouse říká „*community*“, což bychom mohly smysluplně přeložit jako *společenství* neboli *místní společenství*, představuje abstraktní výraz idealizovaného národního státu, k němuž je odkazováno na různých úrovních, od rolnické vesnice do národa samotného. Představa společenství předpokládá těsné vázání obyvatelstva na určitou lokalitu nebo, řečeno přesněji, místo. Předpokládá totiž větší intenzitu společenských vztahů uvnitř komunity, neboť členové společenství považují společnou lokalitu za střed veškerých svých aktivit a následně věnují větší pozornost tomu, co se odehrává v mezích, než-li vně své komunity.

Kromě toho, představa společenství implikuje určitou koherenci, jejíž výrazem je sdílené vidění komunity jakožto entity, jejíž části jsou navzájem těsně propojené a tvoří integrovaný celek. Členy společenství sdílejí také obraz společného způsobu života, který se projevuje nejen v rozmanitých aktivitách, jež jsou vzájemně podobné, ale zejména v existenci jediného a souvislého souboru pravidel, hodnot a přesvědčení. Z hlediska zde naznačené perspektivy veškerá heterogenita a složitost, s níž setkáváme, je, jak tvrdí Rouse, za normálních podmínek pochopena v pojmech povrchní interakce mezi odlišnými společenstvími nebo jakožto přechodné momenty v případě mutace z jedné formy vnitřní integrity a řádu k formě jiné.

Druhá představa – obraz centra/periferií – představuje sebou abstraktní výraz idealizovaného mocenského systému, k němuž se také odkazují na různých úrovních,

od vesnického městečka k světovému systému jako celku. Představa centra/periferií předpokládá, že, za prvé, odlišnosti jsou koncentricky uspořádány kolem dominujícího jádra. Moc a bohatství jsou tedy čím blíže ke středu, tím větší, a úměrně ubývají směrem od centra k periferií přes celou řadu okolních oblastí. Různé lokality jsou charakteristické odlišnými způsoby života, ale ve shodě s tím, nakolik jsou centru vzdálené. Centru také patří i výhradní právo řídit proces proměny obyvatel z periferií, jež vstupují na jeho území. S danou představou souvisí také předpoklad autonomního uspořádání oblastí. Každý střed na stejné úrovni uspořádání funguje zcela nezávisle na ostatních na stejné úrovni. Každý bod z jeho periferií se orientuje pouze na jeden střed.

Za druhé, jak tvrdí Rouse, migrace vždy disponovala potenciálem vzdorovat konvenčním prostorovým představám, neboť ustálená prostorová uspořádání snadno podléhají změnám. V praxi však většina autorů nikdy nepoužívá výše rozebrané představy jako základu pro kritické přehodnocení existujících obrazů, nýbrž se snaží pouze o jistou adaptaci běžných modelů, aby odpovídaly zvláštnostem života mobilního obyvatelstva a jejich zkušenostem.

Zkušenosti Mexičanů, jež studoval Rouse, však potřebují novou interpretační strategii, a to hned z několika důvodů. Prvním je rozpor s hegemonním bipolárním teoretickým modelem procesu migrace, podle kterého migrace tradičně byla považována, ze zcela pochopitelného důvodu, za pohyb mezi místy. Toto pojetí v sobě implikovalo také přesun z jedné soustavy společenských vztahů do soustavy jiné. Totiž změna lokality nutně vedla ke změně sociálních vazeb a tyto změny byly zkoumány a měřeny pomocí porovnání systémů rodinného uspořádání, příbuzenství a přátelství v místech původního a nového domova přistěhovalců. V případě migrantů s Aguililly nedochází k úplnému přesunu do soustavy jiných společenských vztahů, nýbrž jejich původní sociální vazby jsou udržovány ve stejné míře. Rouse zdůrazňuje, že Aguililla a Redwood City jsou dnes natolik propojené prostřednictvím nepřetržité cirkulace informací, lidí, peněz a zboží, že můžeme je považovat za součást jednoho transnacionálního migračního toku.

Druhým důvodem, proč se Roger Rouse ve svých studiích obrátí k nové teoretické strategii zkoumání migrace, je kontradikce plynoucí z pojetí migrace jakožto přemístění z jednoho referenčního rámce jednání do jiného, zcela odlišného. V dosavadním bipolárním referenčním rámci uspořádaném kolem protikladů mezi vesnicí a městem, tradicí a modernitou nebo Mexikem a USA apod. Většina akademických studií zkoumala, jak migranti přizpůsobují své naučené praktiky a

postoje, vytříbené v jejich přirozeném prostředí, k podmínkám toho místa, ve kterém se momentálně nacházejí. V případě, o kterém pojednává Rouse, však jediným relevantním prostředím, které ve velkém ovlivňuje jednání jedince, je sociální prostor vytvořený transnacionálními migračními toky. Řekneme-li to stručně, obyvatelé menšího mexického města Aguilille jsou závislí na momentální situaci v americkém státě Kalifornie obecně a zvláště na podmínkách panujících v Redwood City v nemalé míře, než na situaci v domácí Aguilille. Takto pojatá životní situace přistěhovalců připomíná jakýsi *věčný návrat*, neboť dualita referenčního rámce jejich jednání předpokládá, ba dokonce vyžaduje současnou přítomnost, aspoň myšlenkovou, na obou místech: zřejmě v místě pobytu, a zároveň i v místě budoucího návratu. Kromě toho, není téměř žádný rozdíl v tom, je-li místem návratu původní domov nebo místo pracovních příležitosti. Obě situace jsou ve stejné míře důležité a ve stejné míře vyžadují pozornost ze strany jedince, který je odkázán na své schopnosti řádně působit na obou místech.

Další důvod k tomu, aby byla vyvinuta nová teoretická strategie zkoumání migrace Rouse nachází ve skutečnosti, která odporuje teoretickým předpokladům modelu bipolarity a kulturní adaptace ve smyslu absence radikální proměny sociálního a kulturního řádu životního způsobu přistěhovalců. Pokud bylo přemístění mezi různými společenstvími spojováno s odlišnými způsoby života, migrace byla tradičně pojata jakožto proces, ve kterém přistěhovalci a jejich potomci prožívali více méně postupný posun mezi systémy řádu a následovně se převládajícímu systému úplně přizpůsobovali nebo tvořili svou vlastní variantu syntézy řádu starého a nového.

Stalo se přijatým zvykem vysvětlovat veškeré podobné situace vznikajícími rozpory z hlediska dočasných problémů přizpůsobení stávajících vzorců jednání nebo předchozích postojů, což zcela odpovídalo zvláštnostem přechodové situace přistěhovalců. Běžnou praxí bylo umisťovat vznikající rozpory do rozšířeného modelu střídání generací. Podle tohoto modelu se konzistentní sociálně-kulturní orientace v přijímající společnosti dosáhne až ve třetí generaci přistěhovalecké rodiny. V případě migrantů s Aguililly však odlišné dominantní způsoby života vzájemně se nevyklučují, nýbrž jsou vědomě udržované. Nepochází tak k proměně mexických maloročníků v námezdní dělníky ve Spojených státech, nýbrž námezdní práce v USA je podmínkou udržování života maloročníků v Mexiku.

Právě pomocí nové teoretické strategie – transnacionálního sociálního prostoru – Rouse vysvětluje možnost souběžného života ve dvou zcela protikladných rolích.

Ve světě rozebraných výše skutečností Rouse předpokládá lepší porozumění jevu

transnacionální migrace pomocí prostorových představ pohraničí („*border zone*“) a cirkulace neboli oběhu („*circuit*“), neboť představa místního společenství již není adekvátní formou pojmání sociálního prostoru dnešních migrantů z Mexika, jejich životy se odehrávají na *ploše* („*site*“), přes které cirkulují transnacionální toky kapitálu, lidí a informací. Představa centra/periferií již také není adekvátní, neboť hranice centra a periferií není jednoznačně vymezená, větší sílu nabírají hlasy, jež mluví o invazi Třetího světa do Prvního nebo o periferializaci centra. V této souvislosti Roger Rouse odkazuje na práce Renato Rosaldo a Sassen-Koob.

Pohraničí Mexika a Spojených států představuje zajímavou a z hlediska počtu a přínosu antropologických prací, zejména vztahujících se k tématu migrace a transnacionalizmu, velice plodnou oblast.

Michael Kearney považuje tuto oblast za místo střetávání Západu a Třetího světa, „liminální prostor“, v němž vznikají nové formy identit (Kearney 1991). Proměna pohraničí v zónu hybridity a mnohoznačnosti je spojená s transformací moderního státu. Otázkou však je, jestli tato transformace je symptomem krize národního státu ve smyslu jeho selhání, nebo spíše jde o zásadní proměnu strategie státu při reprodukci sociálních a kulturních odlišností. Navazujíc na diskurs politické ekonomie kapitalismu, obrací se Kearney k pojmu transnacionalizmu, avšak poněkud jiným způsobem, než bylo rozebráno výše.

Transnacionální migraci Kearney pojímá ve smyslu radikalizace odcizení práce konkrétnímu člověku. Řečeno prostými slovy, kapitalistické země potřebují pracovní sílu migrantů, nikoliv migranty samotné. Místa produkce a reprodukce práce jsou od sebe prostorově odděleny, což je charakteristickým rysem období transnacionalizmu. V tomto smyslu pojetí transnacionální migrace rozvinuté Kearneym odkazuje na dobře známý model „dojíždění“ za prací do města, však v případě Mexičanů jde o překročení nejen urbánně-rurálních hranic, ale překročení hranic národních států (Szaló 2007:45-6).

Migrace v pojetí Kearneyho se týká výhradně lidí nacházejících se na nižších úrovních společenské hierarchie, neboť představuje variaci modelu migrace z chudších oblastí do oblastí bohatších za prací. Transnacionální migrace se, jak dále tvrdí Szaló, ukazuje jakožto soudobá podoba přivlastnění práce podřízených skupin.

Dalším mezníkem při formování teorie transnacionální migrace je společná

monografie Lindy Basch, Cristiny Szanton Blanc a Niny Glick Schiller *Nesvázané národy: Transnacionální projekty, Postkoloniální obtíže a deterritorializované národní státy* (*Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-states*, Basch, Szanton Blanc a Glick Schiller 1994), která se snaží o založení nové interpretační strategie v rámci kulturní antropologie.

Představuje konceptuální alternativu dominujícím sociálně-vědním perspektivám asimilace a multikulturalismu, neboť se snaží odhalit „normalitu“ souběžné začleněnosti přistěhovalců ve více společnostech (Szaló 2007). Avšak nárok autorek na „novost“ objevu fenoménu transnacionální migrace byl přijat kriticky a jejich pokus o vytvoření jednotného sdíleného teoretického rámce interpretace a zkoumání transnacionální migrace ztroskotat. Nehledě na skutečnost, že pojem transnacionální migraci neodkazuje na nový sociální jev, tudíž nebyla ohrožena ani existence již konstituovaného objektu zkoumání. I když práce autorek vyvolala vlnu kritiky, což mezi jiným je příznakem vědeckého stanovení teorií transnacionalizmu, přesto se stala tak říkajíc „důležitou knihou“ dokonce i v oblasti migračních studií obecně. Proto ji shledávám relevantním titulem i při formování teoretického rámce pro účely svého vlastního výzkumního projektu.

V úvodní kapitole věnované transnacionálním projektům jakožto nové perspektivě, autorky tvrdí, že koncept transnacionalizmu je ideou, jejíž čas již zřejmě přišel a následovně definují transnacionalizmus jako „*procesy, pomoci kterých migranti vytvářejí a udržují více-pramenné sociální vztahy, jež svazují společenství jejich původu a usídlení*“ (Basch, Szanton Blanc a Glick Schiller 1994:7). Migranti v dnešní době tvoří sociální pole napříč zeměpisnými, kulturními a politickými hranicemi. „Transmigranti“ jsou tedy pojati jako jedinci, kteří dokážou vyvinout a udržovat mnohostranně zaměřené rodinné, ekonomické, společenské, náboženské nebo politické vztahy, jež překračují hranice. Důležitým rysem je multiplicita zapojení do rozmanitých vztahů v obou (nebo dokonce i více) společnostech.

Takto pochopený transnacionalizmus je klíčem k analýze prožívaných a proměnlivých zkušenosti jedinců, kteří svým jednáním čelí konvenčnímu splynutí zeměpisného prostoru a sociální identity. Tato definice umožní také podívat se na to, jak transnacionální praktiky ovlivňují a proměňují transmigranty a jakým způsobem tyto praktiky působí na národní státy jejich původu a usídlení. Transmigranti zažívají nové typy zkušenosti a rozvíjí nové druhy sociálních vztahů, neboť jejich aktivity probíhají současně v rámci státu jejich usídlení i státu domácího. Jejich každodenní zkušenosti probíhají ve světě zformovaném jejich vlastní aktivitou zaměřenou na

provázání obou oblastí jejich bezprostředního zájmu. V dnešní době však existuje hiát mezi každodenní praxí transmigrantů a způsoby, kterými jsou tyto praktiky zobrazovány samotnými migranty a představiteli vědecké obce. K tomuto názoru autorka *Nesvázaných národů* dodám pouze, že se budu snažit k naplnění této mezery přispět i svými, byť velice omezenými schopnostmi, i zde představeným výzkumem.

Jak tvrdí autorky dále, ani jedinci, ani společenství se sami k transnacionalizmu nikdy nehlásí. Je to způsobeno tím, že se náš každodenní život odehrává ve světě, ve kterém každé odvolání k pojetí identity zůstává pochopeno v rámci věrnosti příslušnému národu nebo národnímu státu, a tím se pro většinu transmigrantů forma transnacionální identity zůstává neartikulovanou. Právě proto se konceptualizace a zkoumání identit, které vznikají v transnacionálních životních světech těchto lidí, staly klíčovými elementy teorií transnacionální migrace. Právě z této specifické perspektivy – procesů formování identit transmigrantů – ukazuje se proměňující se symbolická moc národních států. Zásadní otázkou interpretační strategií *Nesvázaných národů* bylo to, „do jaké míry se překrývá dosah působení soudobých institucionalizovaných forem moci s teritoriálními hranicemi národních států“ (Szaló 2007:59). Pro studium transnacionalizmu autorky *Nesvázaných národů* vyvinuli teoretický rámec, který představuje čtyři navzájem spojené premisy (Basch, Szanton Blanc a Glick Schiller 1994:22). Uvedu je tady v shrnutí, neboť představují sebou kvintesenci zásadních předpokladů zkoumání jevu transnacionální migrace dle pojetí rozvinutého autorkami. Kromě toho, jejich přístup vyvolal plodnou a rozsáhlou debatu, jejíž alespoň malou část zmíním v následujících odstavcích.

Transnacionální migrace, dle první premisy, je neoddelitelně spojená s měnicími se podmínkami globálního kapitalismu a musí být analyzována v rámci globálních vztahů mezi kapitálem a prací.

Druhá premisa tvrdí, že transnacionalizmus, vlastně, představuje proces, v němž migranti skrz své každodenní aktivity a sociální, ekonomické a politické vztahy tvoří sociální pole, jež překračuje národní hranice.

Třetí premisa kritizuje existující teoretické modely studia migrace a poukazuje na to, že tradiční vázané společenskovední koncepty, jež spojují fyzické umístění, kulturu a identitu mohou omezovat schopnost vědců především vnímat a potom i analyzovat fenomén transnacionalizmu.

Čtvrtá premisa obrátí se ke zkušenostem transmigrantů a jejich vztahu k národnímu státu, resp. státům. Tvrdí totiž, že ve svém životě napříč hranicemi transmigranti nacházejí sami sebe zapojené do procesu budování národa dvou nebo více národních

států a musí se s touto skutečností vyrovnat. Jejich identity a praktiky jsou utvářené hegemonními kategoriemi, jakými jsou rasa a etnicita, jež jsou hluboce zakotvené v procesech budování národa těchto národních států.

Jak můžeme vyvodit z právě uvedených premis, dle pojetí *Nesvázaných národů* hranice národních států sice ztrácejí moc regulovat pohyb lidí mezi územními jednotkami, neztrácejí však svou symbolickou formu a svět se zůstává rozdělen mezi národní státy. Avšak v současné době namísto klasické představy „teritorializovaného“ národního státu, která pojímala stát v podobě populace žijící na území ohraničeném státními hranicemi a sdílející národní kulturu, přichází deteritorializovaná podoba národního státu. Deteritorializovaný národní stát v sobě zahrnuje také občany žijící na území jiných států. Společenství národního státu je tedy vymezováno nikoli na základě územního principu, nýbrž je podmíněno spíše hranicemi, které jsou udržovány sociálními, politickými a kulturními vztahy. Transnacionální vazby tedy jsou pojaty jako prostředek udržování loajality přistěhovalců k národnímu státu jejich původního nebo nového domova a nemusí překračovat hranice symbolické, nýbrž je spíše potvrzují (Szaló 2007:61-2).

Jádro teoretické koncepce *Nesvázaných národů* tvoří metafora nesvázanosti (*unboundedness*) migrantů. Nejde však o radikální individualizace transmigrantů a jejich osvobození od různorodých sociálních vlivů, neboť nehledě na svůj přeshraniční život migranti stále podléhají symbolické moci národních států dokonce i tím, že své identity neustále zakládají na kategoriích, jakými jsou etnicita, rasa a národ. Transmigranti ve svém každodenním životě překonávají státem definovaná omezení. Tato omezení předpokládají a regulují subjekty tradičním způsobem, jako by stále byly pouze "teritoriálně vázány" ve smyslu etnických skupin, národů a ras.

Metafora nesvázanosti transmigrantů spíše artikuluje „teritoriální nesvázanost“ transnacionálních sociálních polí, které působí napříč hranicemi národních států a tím podkopávají nadvládu státních kategorií identity (Szaló 2007:63). V tomto smyslu metafora nesvázanosti prostě odkazuje k deteritorializaci sociálních polí. Sami o sobě nesvázané transnacionální sociální pole nezpůsobují vznik nových forem identit, nýbrž vytvářejí podmínky pro reflexi a rekonceptualizaci stávajících státních identitních kategorií.

Pojem deteritorializace v podobě metafory nesvázanosti a pojem transnacionálních sociálních polí vyvolal rozsáhlou kritiku. Podobné snahy o reinterpretaci základních pojmů z počátků konstituce teorií transnacionální migrace a pokusy o nastolení řádu

v dřívějších teoriích jsou znakem jejich plné konstituce (Szaló 2007:64-5). Dobrým příkladem kritické reinterpretace dřívějších teorií je interpretační strategie rozvinutá Luisem Guarnizo a Michaelem Smithem v svazku *Transnacionalizmus zdola* (*Transnationalism from Below*, Guarnizo, Smith 1998). Podle jejich interpretační strategie transnacionální praktiky neodehrávají v imaginárním prostoru transnacionálního sociálního pole, nýbrž spojují společnost, která se nacházejí na více než jednom národním území (Guarnizo, Smith 1998:11). Transnacionální praktiky jsou zakotvené v určitých sociálních vztazích mezi určitými lidmi, existují na určitém místě a v určitém historickém období.

Interpretační strategie transnacionalizmu zdola (*from below*) se snažila, řekneme-li slovy Szaló, o rehabilitaci konceptu lokality a lokální územní svázanosti přistěhovalců a tím se vymezovala vůči dřívějším teoriím transnacionální migrace při rekonceptualizaci představy svázanosti přistěhovalců s místní společností (Szaló 2007:64-5). Teorie transnacionalizmu zdola nevnímá transnacionální migrace jako proces osvobozování a odporu vůči světovému systému kapitálu a státní moci, i když replikuje předchozí témata a pojmy, jež transnacionální migrace analyzují v kontextu transnacionalizmu kapitálu a masmédií.

Nová teorie odmítá vnímat obraz transnacionální migraci jako něčeho nového nebo zvláštního a nepovažuje transnacionalizmus za fenomén, od něhož můžeme očekávat nějaké popudy pro sociální změnu. Transnacionální migrace se z této perspektivy jeví jako normální objekt zkoumání, který není symptomem radikální proměny, nýbrž je potvrzením existence stávajících a přetrvávajících struktur mocenských hierarchií. Proto autoři *Transnacionalizmu zdola* poukazují na nutnost „roztáhnout“ zkoumání transnacionalizmu zdola tak, aby zahrnoval v sobě celou oblast globálních procesů. Stejně žádoucí je soustředit empirický výzkum na „lokální“ zvláštnosti různých socio-prostorových proměn. V tomto ohledu je nutné, aby tradiční metody zkoumání lidí v kontextu místních společenstev brali zřetel na čtyři hlavní dimenze transnacionálních socio-ekonomických a politických transformací (Guarnizo, Smith 1998:23-4), jimiž jsou: (1) globalizace kapitalismu a globální restrukturalizace (změna pozice státu, národa, tříd a etno-rasových formací); (2) transnacionální dimenze globálních politických transformací (dekolonizace, univerzalizace lidských práv a růst institucionálních sítí napříč národními hranicemi); (3) technologická revoluce ve smyslu vývoje prostředků komunikace a dopravy, která umožnila vznik transnacionálních sociálních vztahů; (4) prostorová expanze sociálních sítí „zdola“, která umožnila reprodukci praktik byznysu a migraci, kulturních a politických

představ.

Transnacionalizmus, jak vidíme, není ani věc, ani kontinuum případů, jež jsou snadno měřitelné. Je to spíše komplexní proces zahrnující v sobě změny na makro i mikro úrovni. Dle mínění autorů *Transnacionalizmu zdola*, musí být hlavní pozornost během studií transnacionalizmu věnována vlivům transnacionálních praktik na již existující struktury moci, identit a společenských organizací; dle hesla: „*Zvlášť zkoumané příčiny a následky transnacionalizmu – shora a zdola – by měly tvořit hlavní střed transnacionální výzkumní agendy*“ (Guarnizo, Smith 1998:29).

Spolu s pokusy o reinterpretaci dřívějších teorií, podobné výše nastíněné práci Guarnizeho a Smitha, objevily se také početné kritické hlasy beroucí v potaz současný posun v transnacionálním přístupu ke zkoumání migrace. Skvělou analýzu hlavních opěrných bodů zaznívajících kritiky najdeme u Vertovce (2001). Stručně se k nim obrátíme, neboť bez podobného kritického náhledu náš pokus o přiblížení pojetí transnacionalizmu by mohl postrádat důležitou součást svého celkového obrazu.

1.2 Kritické hlasy

Procesy a vzorce podmiňující vznik a reprodukce transnacionálních vazeb většinou zůstávají teoretizované a prozkoumané v nedostačující míře. Otázkou stále je, jestli transnacionalismus opravdu představuje zcela nový teoretický přístup, který je však inherentně vybudován na základě dřívějších teorií, včetně zmíněných Veršovcem Chicagské sociologické školy a Manchesterské antropologické školy, nebo k žádnému teoretickému posunu nedošlo a existující situace se jeví spíše jako pouhá proměna dříve používaných označení na nové a moderně znějící pojmy.

Pojem transnacionalizmu se poslední dobou stal hojně používaným a odkazuje k příliš široké řadě fenoménů: od socio-kulturních, ekonomických a politických vlivů na určité migrační nebo etnické skupiny po vlivy globální, působící na téměř veškeré migranty, cestovatele i turisty. Jak zdůrazňuje Vertovec (2001:576) spolu s Jose Itzigsohnem (Itzigsohn et al. 1999), každá z forem transnacionalizmu může být navíc „rozšířena“ nebo „zúžena“ v souvislosti s intenzitou probíhajících interakcí. Právě proto se zdá rozumnější se obrátit k typologii různých druhů transnacionalizmu a podmínek jejich vzniku spíše, než se soustřeďovat na jednu jedinou teorii.

Rychle a ve velkém vznikajícím analýzám transnacionálních sítí často také schází jistý dějinný náhled na to, nakolik „staré“ jsou popisované transnacionální spoje provozované migranty, navazují-li jejich strategie a způsoby udržování transnacionálních vztahů na již dříve existující vzorce.

Pokud tak tomu není, v čem se konkrétně od nich liší? V případě, jestli lze říci, že soudobý transnacionalismus je ve velkém odkázán na vývoj technických možností (např. na dostupnosti telefonních volání, Internetu nebo na relativní dostupnost cestování), pak, jak tvrdí Veršovec, měli bychom raději porozumět tomu, jak technické prostředky posilují a usnadňují vznik a udržování transnacionálních sítí, než se odvolávat k nepříliš přesvědčivému principu technického determinismu.

Otázkou zatím také zůstává, do jaké míry transnacionální praktiky představují jistou alternativu jiným sociálním formám, procesům a praktikám začleňování imigrantů.. Pole zájmu transnacionální migrace, dle mínění Vertovce, zůstává se nepříliš dobře teoretické vymezeno vůči předchozím konceptům, do jejichž středu zájmu patřila politika asimilace, akulturace, kulturní pluralismus, integrace, politické inkluze a multikulturalismus (Vertovec 2001:577).

Poněkud málo věrohodnou se autorovi jeví také možnost návrhu jediné a jednotné teorie, která by s konečnou platností prosadila určité hledisko na to, jsou-li

transnacionální praktiky migrantů způsobem jistého odporu vůči globálnímu kapitalismu, nebo naopak představují-li vzorec pro začleňování a participaci migrantů na jeho proměnách.

A konečně, přesto většina společenských vědců souhlasí s názorem, že se právě probíhající transnacionální procesy obecně liší od vzorců, řekneme, deset let starých a od předchozích praktik udržování vztahů mezi migranty, přece jenom nezodpovězenou zůstává otázka exkluzivity fenoménu transnacionalizmu pro první generace přistěhovalců. Tedy jde o otázku, můžeme-li předpokládat, že děti migrantů budou schopny (a ochotny) udržovat socio-kulturní, ekonomické a politické vztahy jakéhokoliv druhu s místem jejich „původního“ domova.

Právě proto, že rostoucí počet statí o transnacionalizmu u druhé generace stále vzniká zejména ve Spojených státech, většina dosažených závěrů odhaluje pouze potenciální možnost výběru mezi několika možnostmi identit (Glick Schiller 2003). Otázka existence transnacionalizmu, který se prodlužuje napříč generacemi, a problém transnacionální rodiny teprve začínají být tematizovány. Jak poukazuje Glick Schiller, je nutné věnovat větší pozornost souvislostem, jež osvětlují poměry mezi identitou a transnacionálními sociálními vztahy, např. mění-li se identity příslušníků druhé generaci v souvislosti s jejich věkem, rodinném stavem a společenským nebo zaměstnaneckým stavem (Glick Schiller 2003:124).

Existuje dokonce pojetí, podle kterého transnacionální migraci není přiděleno postavení odlišné od jiných forem transnacionálních spojů (Cohen 1997 in Glick Schiller 2003:104). Je to však dobrý důvod k tomu, abychom se podívali na studii transnacionální migrace jako na zvláštní oblast zkoumání uvnitř obecného pole studií transnacionálních procesů: transmigranti vytvářejí řady sociálních vztahů napříč hranicemi a udržují je v čase a přes generace; studie diaspor se zabývají zkoumáním procesů formování identit, ospravedlňovaných mýty o společném původu a pozdějším rozptýlení; studii globalizace soustřeďují se na celosvětovým proudění kapitálu, zboží a idejí (Glick Schiller 2003:104).

Abychom smysluplně uzavřeli tento stručný přehled různých pojetí transnacionální migrace, rád bych zdůraznil, že cílem bylo sledovat vývoj teorii transnacionalizmu v rámci textů, které hrají klíčovou roli při formování hlavních opěrných bodů této teorii. Jelikož je můj vlastní výzkumný projekt přímo zaměřen na sledování proměny hodnot určitých komodit v transnacionálním prostředí, považuji jej za odvozený od výše nastíněného paradigmatu a zdá se mi rozumné poněkud přesněji vymezit doposud nepřiliš jednoznačně formulované pojetí transnacionalizmu,

transnacionální migrace a transmigrantů samotných.

1.3 Ještě jednou k pojetím transnacionalizmu, transnacionální migrace, transmigrantů a transnacionálního sociálního pole

Z předchozího výkladu je zřejmé, že transnacionalizmus představuje nové paradigma (Kuhn 1997) pro studium migrace, které vzniklo na konci 80. a začátku 90. let v antropologickém bádání ve Spojených státech. Paradigma umožnilo odhalit komplexní přeshraniční vztahy mnohých migrantů a tím pádem umožnilo vědecky porozumět migraci jako transnacionálnímu procesu.

Přestože Randolph Bourne použil pojem „transnacionalizmus“, aby popsal přeshraniční vztahy imigrantů ve Spojených státech již v roce 1916, málokdy před rokem 1990 tento pojem odkazoval k zvláštnímu přístupu zkoumání migrace a nepředstavoval předmět širokého zájmu migračních odborníků (Glick Schiller 2003:100). Práce, o kterých jsem již krátce zmiňoval, přistupují k problému z různých hledisek.

Michael Kearney například pojímá transnacionální migraci ve smyslu radikalizace odcizení práce konkrétnímu člověku a tudíž navazuje na model „dojíždění“ za prací, s tou výhradou, že jde o překročení hranic národních států. Takto chápaná transnacionální migrace se týká výhradně lidí nacházejících se na nižších úrovních společenské hierarchie.

Roger Rouse mluví o transnacionálním sociálním prostoru, aby vysvětlil možnost souběžného života Mexických migrantů ve dvou zcela protikladných rolích. Teoretická strategie transnacionalizmu dovoluje překonat tradiční bipolární představu o migraci, jakožto o pohybu mezi dvěma místy a v tomto pojetí vyplývající nezbytný přesun z jedné soustavy společenských vztahů do soustavy zcela odlišné.

V případě transnacionální migrace nedochází ani k proměně referenčního rámce jednání migrantů, neboť se jediným relevantním prostředím ovlivňujícím jednání jedince zůstává sociální prostor vytvořený transnacionálními migračními toky, což také představuje překonání kontradikce s dosavadním modelem uspořádaném kolem bipolárních protikladů.

Autorky *Nesvázaných národů* definují transnacionalizmus jako procesy, pomocí kterých migranti vytvářejí a udržují sociální vztahy, jež svazují společenství jejich původu a usídlení. Z rozvíjených Basch, Szanton Blanc a Glick Schiller premis se transnacionální migrace jeví neoddělitelně spojena s měnicími se podmínkami globálního kapitalismu, v rámci kterého i musí být zkoumána. Autorky následovně definují transmigranty jako jedince, kteří dokážou vyvinout a udržovat mnohostranně

zaměřené vztahy, jež překračují hranice, přičemž jejich identity a praktiky jsou utvářené hegemonními kategoriemi rasy a etnicity, které jsou hluboce zakotvené v procesech budování národa původní a v hostitelské zemi.

Luis Guarnizo a Michael Smith nepovažují transnacionální migraci za příznak nějaké radikální proměny struktur mocenských hierarchií, nýbrž spíše pojmají ji jako komplexní proces zahrnující v sobě změny na makro i mikro úrovni. K transnacionalizmu přistupují jako k normálnímu objektu zkoumání a poukazují na nutnost uspořádání studií transnacionalizmu tak, aby v sobě shrnul celou oblast globálních procesů kapitalismu a restrukturační pozic států, národů, tříd a etno-rasových formací.

Souhlasím s tvrzením Niny Glick Schiller, podle jejíž slov soudobá situace v oblasti studie transnacionální migrace z hlediska průhlednosti a srozumitelnosti pojmů připomíná džungli, kterou se dá jen stěží projít. I když samozřejmě musí být brán zřetel na to, že se pohybujeme v interdisciplinárním prostředí, v kterém stejné pojmosloví používají odborníci různých disciplín, zůstává většina klíčových pojmů vágně definována a používá se různými způsoby (Glick Schiller 2003:99).

Pro účely představeného zde výzkumného projektu bychom se měli alespoň pokusit o rámcovou definici pojmů, jejichž různorodé příklady použití v mezích měnícího se paradigmatu transnacionalizmu jsme viděli výše. V žádném případě si nenárokují žádnou „originalitu“ v tomto postupu a za tímto účelem se obracím k již několikrát tady zmiňované práci Glick Schiller (2003:99-128):

Transnacionální procesy se vymezují vůči procesům globálním a mohou být definovány jako politické, ekonomické, sociální a kulturní procesy, které se rozprostírají za hranicemi určitého státu a zahrnují aktéry, kteří jsou ovlivňováni politickými a institucionálními praktikami určitých států. Transnacionální procesy mají větší rozsah než migrace, neboť zahrnují proudění zboží, informací a politických vlivů. Přesto pojem transnacionalizmu zůstává problematickým, neboť existují početné formy transnacionálních procesů, které se nevztahují k migraci jako takové. Existuje zde možnost konceptualizace migrace jakožto transnacionalizmu v případě, že migranti dále rozvíjejí a udržují mnohostranně zaměřené přeshraniční vztahy nejen s členy rodin a příbuznými, a když jsou tyto vztahy základem pro množinu jiných, na příbuzenství nezaložených, společenských interakcí.

Migranti chápání tímto způsobem jsou vymezeni vůči přistěhovalcům nebo zahraničním dělníkům, neboť disponují odlišnými zkušenostmi a různou mírou

začleněnosti do aktivit spojených s překračování hranic.

Přistěhovalci se jeví jako jedinci, kteří opouštějí svůj domov, aby našli domov nový, zřikají se svého původního způsobu života a plně se věnují těžkému procesu učení se a přizpůsobení se nové kultuře.

Zahraniční dělníci naopak nový domov nehledají, jejich pobyt v hostitelské zemi je motivován především pracovními příležitostmi a je prožíván v očekávání návratu.

Transmigranti: Životní situace transmigrantů se liší jak od zkušenosti přistěhovalců, tak zahraničních dělníků, neboť tito lidé neopouštějí své domovy a zároveň se snaží vybudovat domov nový, i když oba existující domovy jsou poznamenány svou potenciální dočasností. Pojmem „transmigrant“ může tedy odkazovat k lidem, kteří přestěhovali z jednoho národního státu do státu jiného, avšak vytvářejí a udržují různorodé sociální vztahy napříč hranicemi těchto států. Jejich životní svět se tím pádem nachází v prostředí transnacionálního sociálního pole, které je tvořeno a rámováno právě těmito přeshraničními zkušenostmi (Glick Schiller 2003:104-6; Szaló 2007:117-18). Situace transmigrantů se také odlišují i v rámci jedné skupiny. Migranti mohou být začleněni do sociálních vztahů v nové i v původní zemi, ale veřejně se hlásit pouze k jedné z nich. Jak tvrdí Glick Schiller, mezi chováním jedince zaměřeným na začleňování a jeho uvědomělým stanoviskem může existovat jistý rozdíl. Další možné nuance nastávají v případě, že jedinec aktivně participuje na transnacionálních politických sítích i když neudrhuje žádné politické vztahy s domovem. Většinou poté, co se migrant trvale usídí v místě nového domova, začínají aktivně účinkovat v transnacionálních politických vztazích a provozuje nacionalismus na dálku.

Transnacionální sociální pole: Pojetí transnacionálního sociálního pole, o kterém také již byla řeč výše, představuje jednu z variant konceptuálního uchopení komplexnosti procesu formování identit transmigrantů, usnadňuje konceptualizaci a umožňuje analýzu mnohostranné zaměřených přeshraničních vztahů, které transmigranti provozují ve svém každodenním životě. Pojetí transnacionálního sociálního pole napomáhá vizualizaci souběžnosti přeshraničních spojů, které dovolují transmigrantům být součástími každodenního života ve více než jednom národních státech, dovolují jim participovat na společenských, kulturních, ekonomických, náboženských nebo politických aktivitách současně na dvou místech (Glick Schiller 2003:107). „*Sociální pole*“ je více obsažným pojmem než pojem „*sociální síť*“, neboť tvoří základ *sociocentrické* analýzy zaměřené na proměny ve společenském jednání, idejích a hodnotách, na rozdíl od *egocentrismu* sociálních sítí,

jejichž středem pozornosti je hustota a formy vztahů konkrétního jedince.

Transnacionální sociální prostor: Spolu s pojmem transnacionálního sociálního pole podobný konceptualizační přístup nabízí také pojetí transnacionálního sociálního prostoru, transnacionální vesnice, translokality a koncept multi-lokálního životního světa (Vertovec 2001:578; Szaló 2007:106).

1.4 Druhá vlna aneb otázky čekající na odpověď

Sotva se transnacionalizmus jakožto teoretický přístup ke zkoumání migrace stihnul zformovat a udělal několik úspěšných pokusů o revize vlastních základů, redefinice používaných pojmů a uspořádání metodologické „džungle“, jak práci antropologů a společenských vědců pracujících v této oblasti odhalili celou řadu nových otázek, které plní agendu budoucích výzkumů na dlouhý čas dopředu (Glick Schiller 2003:99). Krátce se u nich zastavím před tím, než přistoupím k problému komodit, které vlastně představují hlavní objekt pozornosti této práce.

Druhá vlna zkoumání transnacionální migrace totiž nechává za sebou snahy prokázat existenci zvláštní formy zkušenosti migrantů, které se říká „transnacionální migrace“, a obrací se k novým otázkám, které prohlubují a rozšiřují existující paradigma.

Většina vědců poukazuje na novost aspektů soudobých transnacionálních zkušeností migrantů, nehledě na existenci velké zásoby údajů o transnacionální migraci mezi různými regiony světa na konci 19.století a očividné podobnosti minulých a dnešních vzorců. Odlišnost moderních migračních procesů je přisuzovaná proměnám globálního kapitalismu, vlivem nových technologií a vzájemným působením nových technologií a restrukturovaného globálního kapitalismu. Otázkou pro hlubší zkoumání tedy je: v jakých specifických aspektech se soudobá podoba transnacionální migrace liší od předchozích period, v nichž také vznikaly transnacionální sociální pole, a v čem se naopak podobá?

Další důležitou otázkou je vzájemný vztah mezi transnacionální migrací a chudobou. Systematické studium vlivu břemene odesílání peněz na životní možnosti migrantů jsou pouze u svého začátku. Toto je půda pro sjednocení úsilí vědců zabývajících se studiem chudoby a rozvoje, a transnacionálními studii. Zajímavým směrem může být také výzkum stále se prohlubující chudoby v určitých zemích a regionech a absence přístupu k transnacionálním sociálním polím. Absence možnosti přístupu k těmto sítím ovlivňuje celé regiony, celé společenské třídy, celé kategorie mužů a žen, kteří mají různé podmínky pro to, aby vytvářeli a udržovali transnacionální vztahy. Dodám, že slovní spojení „zajímavý směr výzkumu“ v tomto případě asi bych rád zaměnil na „je nutné řešit problém“.

Badatele druhé vlny se často obracejí také ke zde již zmiňovanému problému začlenění transmigrantů do procesů budování národních států. Je zvláštní, že migranti z určitých států se vyhýbají kontaktům s původním státem, a přistěhovalci ze

států jiných naopak rádi a hromadně participují na různých politických aktivitách domácích zemi. S příchodem 21.století se žhavými tématy stály otázky občanství a občanské společnosti, zaznívají dokonce hlasy ve prospěch existence „postnacionálního občanství“.

Otázkou, která by mohla zaměstnat budoucí badatele, je role transmigrantů v udržování nacionálních ideologií a projektů budování národních států v podmínkách soudobého globálního kapitalismu.

Spolu s již zmiňovaným problémem transnacionální rodiny za pozornost také stojí otázka genderu: jak je formován transnacionálním sociálním polem a jak souvisí s utvářením pojetí rodiny, rasy a národa? Středem pozorností vědců se stávají problémy rekonstituce genderových kategorií v transnacionálních kontextech; odlišné a na genderu založené strategie migrantů-žen a migrantů-mužů; feministické analýzy věnují pozornost vzájemnému působení pojetí národa a genderu, neboť je odlišně prožíván transmigranty, jejichž domovem jsou dva (někdy i více) národních států.

Perspektivním směrem je také prohlubování nedávných zkoumání vztahů mezi transnacionálním sociálním polem vybudovaným transmigranty, a různými formami transnacionálních náboženských sítí, organizací, ideologií a aktivit. Velká práce musí být provedena v začleňování popisů náboženských sítí do rostoucího souboru výzkumů jiných aspektů transnacionálních praktik, stejně jako musí být zintenzívněno zkoumání systému náboženských přesvědčení a nových vlivů, které vznikají v rámci transnacionálního sociálního pole (Glick Schiller 2003:120-5).

Nastíněné problémy v předchozích odstavcích buď čekají na své badatele nebo už jsou tématem jejich zájmu, ovšem v počáteční fázi. Odpovědi na otázky se jistě dozvíme v budoucnu.

Momentálně však ve středu mé pozornosti nejsou veškeré problematické body teorie transnacionalizmu, nýbrž konkrétní její část, věnovaná cirkulaci významů, vědění, objektů, lidí a identit. V rámci transnacionální migrace se podobnými studii zabývá antropologie pohybu. V neposlední řadě je můj výzkumný zájem soustředěn u komodit, přesněji řečeno, na transformaci hodnot, jakmile se ocitnou v transnacionálním prostoru. Právě komoditám a antropologii pohybu jsou věnovány následující stránky tohoto oddílu mé práce.

1.5 Komodity obecně

Vzato hodně obecně, komodita představuje objekt, který má ekonomickou hodnotu (Appadurai 1986:3), čili je to užitečná věc, která uspokojuje lidské potřeby (Sammond in: The Blackwell Encyclopedia of Sociology, sv.2, 2007:607).

Dovolím si úplně na začátku analýzy několik drobných poznámek k použití tohoto slova v jazycích, na které byl jsem odkázán během přípravy této práce.

Angličtina zachází ze slovem „*commodity*“ poněkud volněji než čeština nebo ruština. Poslední dokonce používá slovo „*komodumu*“ pouze a jedině ve smyslu zboží na komoditní burze.

Čeština pojímá komoditu jakožto zboží, které je na trhu obchodováno bez rozdílů v kvalitě čili komodity jsou produkty jednotné hodnoty a kvality (homogenní produkty) vyráběné ve velkém množství mnoha různými výrobci. V obchodu s komoditami jde zejména o velkoobchod s různými surovinami a zemědělskými produkty.

Jelikož většina použité mnou literatury je napsaná v angličtině, shledávám rozumným poněkud podrobněji rozebrat etymologie a význam slova „*commodity*“, do češtiny překládaného jako „druh zboží jakožto předmět obchodu; výrobek; produkt; tovar“ nebo na základě fonetické podobnosti jako „komodita“. V plurálu „*commodities*“ odkazují k použití v rámci ekonomického úzu čili k již zmíněným surovinám a zemědělským výrobkům. České výkladové slovníky a encyklopedie ekonomického zaměření rovněž odkazují k komoditám jakožto zboží, tovaru nebo druhu zboží.

Jak už bylo řečeno, v angličtině slovo „*commodity*“ má poněkud rozšířenější škálu významů a smysluplných kontextových použití. V angličtině se pojem „*commodity*“ používá zhruba obdobným způsobem, jak je to v českém jazyce, totiž jakožto něco, na co je poptávka na trhu a co je dodávané bez ohledu na kvalitativní diferenciaci a to napříč celým trhem. Cenové výkyvy, jde-li o komodity na trhu, jsou závislé pouze na nabídce a poptávce v globálním měřítku. Ekonomický záměr použití je zdůrazněn také slovním spojením „*commodity good*“ čili „*komoditní zboží*“.

V angličtině se s tímto slovem pojí více významů. Slovo „*commodity*“ přišlo na Britské ostrovy z francouzštiny v 15. století. Francouzské „*commodité*“ znamená „pohodlnost, pohodlí“, v plurálu se překládá jako „radosti“. Podíváme-li se hlouběji na původ francouzského slova, narazíme na jeho latinský původ. Latinské „*commoditas*“ znamená „přiměřenost, náležitost, obratnost; pohodlnost; laskavost“. Ve středověku pojem „*commodity*“ nesl v sobě různorodé významy.

Znamenal totiž „výhodu“, „vhodnost“, „příhodnost“, „snadnost“, v hantýrce doby Alžběty sloužil dokonce pro označení ženské nebo její pohlavních orgánů (Sammond 2007:607). Autory *The Oxford English dictionary* rozdělují možné významy slova „*commodity*“ do osmi tématických okruhů, každý z kterých může mít několik významových odstínů.

Moderní zúžení pojmu komodity nastalo s příchodem kapitalismu jakožto hlavního principu uspořádání euro-amerického ekonomického a sociálního života. Tradičně se analýza pojetí komodity začíná Marxem, neboť byl to právě on, kdo poukázal na komoditu jakožto základní jednotku pro analýzu kapitalistických společenských vztahů (Sammond 2007:607).

Marx totiž předpokládal, že komodity nejsou pouhými objekty, jež naplňují naše potřeby, nýbrž za jejich zdánlivě prostou užitečností se skrývají významné sociální a materiální vztahy. Právě tyto vztahy, zejména pak lidská práce nutná pro výrobu komodity, způsobila jejich vznik. S pojmem komodity je spojená její dvojitá povaha, která odkazuje k užitečnosti komodity čili užitečné hodnotě a její hodnotě na trhu čili směnné hodnotě. Marxovo pojetí komodity bylo reakcí na hledisko těch ekonomů, jež považovali hodnotu komodity za striktně determinovanou její užitečností (A. Smith a D. Ricardo). Podobné stanovisko, dle Marxe, zastíralo důležitou smyslovou naplň, kterou v sobě komodita nesla. Pracující usilovali o to, aby jejich práce byla co nejvíce placena, kapitalista-zaměstnavatel samozřejmě usiloval ve směru opačném, čili v jeho zájmu bylo platit co nejmiň. V tomto boji byli jednotliví pracovníci nahlížejí na dostupné komodity jako na pouhé nezbytné nutné předměty. Dělnici si totiž vůbec nevšímají společných sociálních vazeb, které je spojují s ostatními pracující skrze práci vynaloženou na výrobu a vnímají komodity pouze s hlediska jejich užitečností. Masy obyvatelstva (proletariát v soudobé terminologii) nepovažuje komodity za zprostředkovatele vztahů ve společnosti, ani za jejich zdroj, přestože pravdou je pravý opak.

Pro označení tohoto postoje Marx použil hodně potom debatovaný pojem „zbožní fetišismus“ (v anglických psaných textech říká se o „*commodity fetishism*“), jehož původ odkazuje k „*mlhavým sféram náboženského světa*“, zejména pak k náboženským praktikám primitivních společností (Marx 1954:90).

Vývoj konceptu zbožního fetišismu je důležitý nejen pro pochopení Marxova pojetí spotřebně výrobních vztahů, nýbrž následující debata o role fetišu jakožto zprostředkovatelé mezi přírodním a společenským světem posloužila pozdějšímu začlenění pojmu komoditního fetišismu do sociální teorií. U Webera a Veblena

komoditní fetiš stále představoval sebou zprostředkovatelé mezi abstraktním světem ekonomických sil a chováním jedinců (Sammond 2007:609).

Na přelomu století došlo k tomu, čemu se říká „komoditizace každodenního života“. Tady namísto domácí výroby veškerých nutných věcí přišla kultura spotřeby kupovaných komodit. Jak zdůrazňuje Sammond, komodifikace v úzkém slova smyslu znamená zasazení produktu lidské práce do systému směny, jakým může být např. kapitalismus. Komodifikace odkazuje tedy k vyjmutí objektu nebo osoby ze sféry jen teoretické, mimo sociální vztahy výroby a spotřeby a jeho násilnému zasazení do tržních poměrů. Široce pojatá komodifikace každodenního života neboli komodifikace sociálních vztahů předpokládá ztrátu osobní nebo občanské autonomie. Často se mimo tento termín používá jako synonymum „komercializace“.

Dvě odlišná pojetí pojmu „komodifikace“ pramení z lišících se teoretických východisek:

Cílem marxistické analýzy komodifikace je ukázat dělníkům, že jsou odcizeni od produktů své práce, ukázat role politických a společenských systémů v podpoře kapitalistického řádu jakožto zdroje tohoto odcizení, proto, aby byl představen cíl, tedy skončit s kapitalismem.

Reformistický zaměřená analýza komodifikace se na druhou stranu tradičně snažila oslovit spotřebitele z obou dělnické a střední tříd. Cílem této analýzy bylo spíše odtrhnout je od komoditních vztahů ve prospěch posílení politické a občanské oblastí sociálního života než tvořit intelektuální základ revoluci.

Tématem komoditních vztahů se také, mezi jiným, zabývali myslitelé Frankfurtské školy a jejich duchovní potomci. Ve svém základě jsou to marxistické analýzy kapitalistického sociálního a kulturního života, ať už jde o autory jako Max Horkheimer a Theodor Adorno, kteří se snažili ukázat, *„jak komodifikace každodenního života v demokratické kapitalistické společnosti učinila spotřebu jakožto formu společenské aktivity přirozenou, a tím pádem zeslabila silnou a kritickou společenskou angažovanost na straně občanů.“* (Sammond 2007:610).

Snahy myslitelů Frankfurtské školy překonat spotřebu a komoditní vztahy jakožto hlavní organizující principy sociálního života, především pomoci návratu k aktivním analýzám užitné hodnoty a její vztahu vůči hodnotě směnné, kritizovali poststrukturálistické teoretici politické ekonomie, jako třeba Jean Baudrillard. Tvrdil totiž, že se komoditní myšlení natolik hluboko zasáhlo do vědomí kapitalistické společnosti, že neexistuje žádná možnost „spásy“ přes alienace od společenských výrobních vztahů. Jediná možnost, jak tvrdí Baudrillard, jak můžeme podkopat

všudypřítomnost spotřeby v každodenním životě je ta, že podkopáme samotný pojem hodnoty, ať už užité nebo směnné, tímto čelíme základním strukturám společenského, politického a ekonomického života (Sammond 2007:610).

1.6 Komodita z antropologického hlediska

Po tomto krátkém úvodu do dějin pojmu „komodita“, se obrátím ke studiím komodit z antropologického hlediska. V rámci teorií transnacionalizmu vznikl model terénního výzkumu, který se oprostil od konvenční praxe zkoumání místní komunity a zaměřil se na zkoumání cirkulace významů, vědění, objektů, lidí a identit (Szaló 2007:99).

Tento model směřoval k antropologii pohybu. Jak již bylo řečeno, práce Rouse a Kearneyho představují plodný základ zkoumání transnacionální migrace a objevuje příklady interpretačních strategií, které mají za cíl sledovat pohyb osob. Rouse vytvořil nový objekt zkoumání tím, že pojímal životní svět mexických přistěhovalců jako transnacionální sociální prostor, v kterém předmětem vědeckého zájmu jsou jak procesy spojené s pohybem přistěhovalců z jednoho místa na druhé a následujícím začleňováním, tak procesy udržování vztahů a identit spojené s původním domovem transmigrantů (Szaló 2007:100).

Migrace pochopená jako pohyb lidí v sobě nutně implikuje cirkulace věcí, obrazů a představ. Zvláštním předmětem zájmu v rámci antropologie pohybu se tím pádem stává sledování pohybu věcí, jejich cirkulace skrz různé sociální kontexty. Příkladem podobného přístupu je práce Appadurai *Sociální život věcí: komodity z perspektivy kultury* (*The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Appadurai et al. 1986). Autor tvrdí, že pohled na věci jakožto komodity otevírá cestu oživení zkoumání materiální kultury: „Komodity ... představují předmět, k němuž antropologie může něco nabídnout disciplinám, které s ní hraničí, a zároveň předmět, o kterém se může leccos dozvědět právě od nich“ (Appadurai 1986:5, srov. také Miller 1995). Jak dále říká autor, komodity a věci obecně představují předmět nezávislého zájmu několika odvětví antropologie a v neposlední řadě jakožto zprostředkující dávání darů se nachází v srdci teorie vztahové/nepeněžní směny a sociální antropologie jako celku.

Klíčovým pojmem práce Appaduraiho je pojetí *řádu hodnocení* nebo *řád hodnoty věcí* (*regime of value*). Řády hodnocení ovlivňují to, jak se zachází s věcmi, jestli se proměňují na zdroje, zboží či dary. Hodnota věcí je vzájemně určovaná vůči věcem jiným v ekonomické směně: „*touha po nějakém objektu je naplněná skrze obětování nějakého jiného objektu, na který je soustředěna touha dalšího jedince*“ (Appadurai 1986:3) Ekonomický objekt, jak dále tvrdí Appadurai, nedisponuje absolutní hodnotou v důsledku poptávky po něm, nýbrž právě poptávka jakožto základ pro

směnu přidává objektu hodnotu. Hodnota objektu je totiž zásadně ovlivněná sociálním prostředím, ve kterém existuje poptávka po objektu.

V Appaduraiem editovaném svazku esejů *Sociální život věcí: komodity z perspektivy kultury* sociální antropologové a historikové analyzují příběhy většinou specializovaných a luxusních komodit. Ústředním bodem debaty je však sociální ráz (*sociality*) komodit a procesy komoditizace (*commoditization*). K těmto problémům se obrací Appadurai ve svém hodně citovaném úvodním eseji. Na komodity se pohlíží jako na *věci v určité situaci* (Appadurai 1986:13). Podobné hledisko dovoluje nám posuzovat jednotlivé věci v různých okamžicích jejich sociálních životů. Autor odstupuje od Marxova pohledu na komodity, ve kterém dominuje faktor výroby, a soustřeďuje se na *celkovou* dráhu komodity od výroby skrz směnu a distribuce ke spotřebě. Appadurai také poukazuje na to, že přesto komodity mají zvláštní typ sociálního potenciálu a že je můžeme odlišovat od „výrobků“, „objektů“, „zboží“, „artefaktů“ a jiných druhů věcí (Appadurai 1986:6), toto rozlišení se však jeví *zázračným (magic)*, Appadurai 1986:13), platí to jen v určitém smyslu a s určitého hlediska. Podobným hlediskem může být názor Kopytoff, který navrhuje pohlížet na komodity jako na něco, co má svůj životní příběh: „*s hlediska kultury ... komodity musí být nejen materiálně vyrobené jakožto věci, nýbrž také kulturně vyznačené tím, že jsou určitým druhem věcí*“ (Kopytoff 1986:64).

V Kopytoffě pojetí komoditní fáze v sociálním životě věci představuje dočasný stav, do kterého věc může (ale nemusí) přejít, a stejně může (ale nemusí) tento stav opustit. V svém ideálním modelu konfrontuje (dokonalé) komodity – věci, které jsou směnitelné na cokoli jiného – a tzv. *singularity* – věci, které jsou unikátní a proto nemůžou participovat na procesech směny. Dokonalé komodity a singularity představují ideální extrémní situace, které nemají obdoby v reálném ekonomickém životě. To nejzajímavější – procesy (re)komoditizace a dekomoditizace - se děje právě mezi těmito póly. Věcí oscilují mezi dvěma extrémy, nikdy však je nedosahují, a takto se vytváří jejich sociální příběh. Avšak se za objektivní ekonomikou viditelných směn nacházejí ekonomika morální a právě ji odhalují specifické směnné transakce. S tohoto hlediska se komodity jeví jako „*kulturně konstruované entity naplněné zvláštními kulturními významy, a klasifikované a reklasifikované dle kulturně podmíněných kategorií*“ (Kopytoff 1986:68).

S tímto názorem souhlasí Claire Dwyer a zdůrazňuje, že nemusíme přisuzovat komoditám neměnný kulturní význam nebo stálou a neměnnou identitu, nýbrž je třeba považovat komodity za jisté artefakty, které nabývají kulturní význam právě v rámci

složitého proudění komoditní kultury (Dwyer 2004:61). Ve svém výzkumu zaměřeném na studium Britské-Asijského transnacionalizmu s hlediska módy Dwyer usiluje o rozšíření sociálního prostoru Britsko-Asijského transnacionalizmu za meze zvláštních, etnicky vymezených komunit. Odmítá konveční omezení participace na transnacionálních praktikách pouze na příslušníky určitých skupin, vymezovaných podle etnického principu. Transnacionální prostor je podle autorky charakterizován rozmanitými prvky, které jsou vztažené k transnacionálním transakcím přes komplexní cirkulace významů, které jsou tvořené celou řadou sociálních vztahů mezi různě sídlícími aktéry (Dwyer 2004:75).

Podobný charakter nabývají také komodity, které cirkulují mezi Británií a Bangladéšem v již zmiňovaném výzkumu Katy Gardner (Gardner 1993). Jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, věnované příběhu pojetí transnacionální migraci, mezi obrazy domova (*desh*) a ciziny (*bidesh*) u migrantů a obyvatel venkovské oblasti Sylhet existuje jisté napětí, jehož překonání je možné pomocí ustavení domova v místě ciziny. Ve velké míře k tomu přispívají každodenní praktiky migrantů, součástí kterých právě je oběh určitých komodit z domova a přítok zahraničních věcí z ciziny do Sylhet.

Nyní se obrátíme k těmto specifickým zjištěním plynoucím s práci Katy Gardner o něco podrobněji, neboť hrají důležitou úlohu ve formování teoretického zakotvení mého vlastního výzkumného projektu.

Migrace evidentně, jak tvrdí autorka, je formou směny (*exchange*) nejen lidí, ale i zboží, představ a idejí. Pro nás je v tuto chvíli důležitým faktorem to, že jedním ze způsobů vyjádření a reprodukce ambivalentních představ domova a ciziny je pohyb určitých komodit, jež jsou spojované s domovem nebo s cizinou.

Stejně jako se mezi různými místy pohybují lidé, totéž se odehrává i z materiálními objekty, často také ve formě různých darů. Proudění komodit mezi cizinou a domovem, stejně jako spotřeba určitého zboží představují, dle Katy Gardner, jeden se zásadních bodů reprodukce v kultuře migrace.

Komodity a představy, jež lidi s nimi spojují, produkují a reprodukují obrazy *desh* a *bidesh*. Spotřeba a směna či dary se zdají být důležitou složkou formování skupinového postavení uvnitř oblasti Sylhet čili místem původního domova a přerozdělení moci mezi místem původního domova a domovem dočasným.

Možnost dovolit si vlastnit nebo spotřebovat zahraniční zboží, které dostávají od příbuzných „za oceánem“ nebo jej kupují doma díky finanční podpoře ze zahraničí, ve velké míře ovlivňuje postavení a ekonomické rozdělení čili přispívá k reprodukci

politiky společenského postavení a statusu a diferenciacie společnosti dle ekonomického významu. Zahraniční komodity šíří jakési „poslání“, které dodává na statusu lidem, jež zahraniční věci vlastní nebo se jimi mění s jinými. Obecné představy ciziny jako všemohoucí moci a bidesh komodit jako odkazujícímu k této moci oproti představám domova jako místa nenaplnujícího očekávání a deshi zboží jako zboží nežádoucího autorka navrhuje považovat nejen za odrazení objektivní empirické skutečnosti, nýbrž za ideologický kontext ekonomické a politické dominance a závislosti.

Tím, že se někdo vlastní zahraniční věci nebo se zúčastní jejich směny klade symbolický nárok na část jejich síly, zároveň však oznamuje svou závislost na bidesh jakožto zdroji veškerých životních možností.

Hlavními předměty, jež symbolizují kontakt z cizinou, je samozřejmě oblečení. Nehledě na to, že textilní průmysl v Bangladéši vyrábí docela pěkné věci, společenská hodnota zahraniční látky a hotového zboží je značně vyšší, neboť se tyto komodity charakterizují velmi omezenou dostupností. Dalším bodem v řadě žádaného zahraničního zboží jsou luxusní komodity a toaletní potřeby, o nichž se říká, že jsou kvalitnější pokud jsou bideshi. Zvláštním případem jsou elektrické spotřebiče, třeba magnetofon nebo televizní přijímač, které také patří do kategorií prestižních věcí, přestože žádný elektrický proud není v oblasti k dispozici.

Nejvlivnější stránku interakce mezi dočasným domovem migrantů a zemi jejich původu však představují peněžní převody. I když většina domácností, které disponují zdrojem finančních příjmu ze zahraničí investují peníze hlavně do nákupu vlastní půdy, jakmile to dovolí situace, téměř ve všech případech jde dále o to postavit vlastní kamenný dům. Dům v západním stylu je symbolem životního úspěchu, těsného spojení s cizinou a tedy i společenského postavení. Neméně důležité je i vnitřní vybavení, pokud možno také v západním stylu.

Existuje však i opačná perspektiva, neméně zajímavá a neméně důležitá. Je to vztah migrantů ke komoditám domácí výroby čili věcem původem s jejich domova. Nejdůležitější a markantní složkou spřízněnosti s domovem a výrazem vlastní identity jsou potraviny. Není proto divu, jak píše autorka, že zavazadla migrantů vracejících se do Británie z Bangladéše jsou naplněna chutney – zvláštní pikantní nebo sladkou omáčkou se zeleninou nebo ovocem, nakládaným mangem nebo sušenými rybami. Přivezené zásoby z domova pak migranti rozdělují se mezi krajany, kteří bydlí v dosažitelném okolí či v komunitě.

Další kategorie komodit, které jsou nezbytně nutné v každodenním životě migrantů

z Bangladéše jsou různé zdravotní potřeby, které svým příbuzným posílají jejich domácí rodiny. Velice často směrem do Britanií proudí amulety obsahující věty z Koránu, elixíry nebo bylinky připravené léčiteli v Bangladéši. Podobné věci zdůrazňují duchovní spřízněnost s domovem, neboť většinou jsou připravené islámským mullou a mají náboženský charakter. Zdůrazňují totiž, že Británie není s to poskytnout duchovní očistění, a tedy reprodukce společenských záležitostí podobného rázu stále patří do sféry vlivu desh.

Důležitou formou udržení vztahů mezi desh a bidesh lokalitami jsou také sňatky mezi migranty a ženami z Bangladéše. Valnou většinou jsou to patrilineární sňatky mezi bratranci a sestřenicemi, v tomto případě rodina nevěsty nabývá na společenském prestiže díky své *Londoni* dceři, avšak bez jakékoliv záruky finanční podpory ze strany ženicha.

Je zcela logické, že se vzorci podobného proudění komodit pozvolná mění. Zboží a potraviny, charakteristické pro původní regiony migrantů, jsou k dostání díky snahám podnikatelů i v místě nového domova. Islámské mešity a madrasy poskytují náboženské amulety a veškeré náboženské potřeby. Díky tomu, že se některá nová místa stávají posvátná, Británie se po mnohá stránkách proměňuje v desh.

Mění se také i sňatkové vzorce, neboť muži narození v Británii již nemají zájem o partnerky z venkovských oblastí Bangladéše. Zmíněné tendence ve velkém přispívají k tomu, že dualita představ domova a ciziny je pozvolna překonávána pomocí ustavení dočasného domova uprostřed ciziny a proto udržování kontaktu s původním místem domova nabývá zásadní důležitosti.

Obraz komodity jako předmětu vědeckého bádání antropologů a sociálních vědců nastíněný v předchozích odstavcích se charakterizuje rozmanitými dimenzemi možného výzkumného zájmu. Především stáčí připomenout práci zakladatelů ekonomické antropologie Maussa a jeho *Esej o daru*, Malinowského a jeho analýzu kula, jejichž výchozí premisou bylo to, že ekonomický život je kulturně podmíněn a proto ekonomická analýza není oddělitelná od analýzy kulturní. Postupně se v americké ekonomické antropologii „kulturní“ složka vytratila kvůli nástupu funkcionalistického paradigma. Na konci 70.let však s příchodem více sofistikované kulturní analýzy kultura přestává být vnímaná jako nadčasový, nezbytný atribut „tradice“, a je považována za dynamický, měnící se terén, který se nachází ve stále vzájemné interakci s měnícím se politickým a ekonomickým kontextem.

Kulturní analýza přestává ignorovat politickou ekonomii a ekonomická antropologie se v první řadě vrací k myšlence, že na kultuře opravdu záleží (Ferguson

1988).

Práce Appadurai, stejně jako i zmiňované v ní soudobé práce jiných autorů, představuje příklad realizace načrtnuté tendence výzkumu. Jak již bylo řečeno, přístup Appadurai zdůrazňuje nejen to, že komodity mají své vlastní „životy“, „životní příběhy“, „cesty a odchýlení“, určité „trajektorie“, nýbrž také demonstruje jak má být k sociální dimenzi objektů přistupováno způsobem odlišným od tradiční historické expozice, tudíž s pomocí poctivého antropologického nástroje – životní historie.

Jak tvrdí Ferguson (1988:494) dále, Appadurai a jeho kolegové překročili rámeček tradiční „antropologie směny“ hned z několika důvodů: přemístili do středu pozornosti výrobu, i když popírají její centrální analytické stanovisko; do analýzy kulturního uspořádání ekonomických záležitostí uvedli složky času a vypočítavého zájmu (viz Appadurai 1986:12-13, také pozn. č.3, ibid s.58); problematizovaly užitnou hodnotu a vrátili „světu zboží“ jeho kulturní základ; a konečně politizovali kulturní uspořádání směny tím, že v „cestách a odchylkách“ (Appadurai 1986:16) komodit a kulturně podmíněných hodnoceních vidí nikoliv obecnou sociální nebo kulturní funkci, nýbrž jistý politický (v širokém slova smyslu) střet „řádů hodnot“. Právě řády hodnot věcí stojí za tím, jak se s komoditami zachází a určují poptávku neboli žádost po tom nebo jinému objektu a tím pádem i jeho směnnou a užitnou hodnotu.

Jak situace v transnacionálním prostoru ovlivňuje existující řád hodnot? Jestli se hodnota komodity mění, pokud ano, jakým způsobem? Jestli proměny podobného druhu vnímají sami transmigranti a co o tom říkají? Můžeme potvrdit nastíněnou tendenci na příkladu studií Katy Gardner v tom, jaké druhy komodit evokují u transmigrantů pocit domova (*desh*), v našem případě pocit *doma*? Na tento soubor otázek pokusím se nabídnout odpovědi na následujících stránkách, věnovaných popisu provedeného empirického výzkumu.

Popis provedeného výzkumu: komodity v transnacionálním sociálním prostoru

V předchozí kapitole jsem představil teoretický rámec svého výzkumného projektu. Stanovil jsem cíle výzkumu a otázky, na něž se pokusím najít odpověď pomocí empirického výzkumu. Právě popisu výzkumu je věnována tato kapitola. Nejdříve se obrátím k poněkud podrobnějšímu popisu cílové skupiny a její výchozí situaci, která stala podnětem k přemýšlení a provedení představeného tady výzkumu. Zastavím se rovněž u problému výzkumníka jako *insidera*. K této problematice je pro mne vodítkem článek Delmose J. Jonese o etických otázkách společenskovedního výzkumu. Potom obrátím se k popisu své výzkumné strategie, průběhu výzkumu a k analýze dosažených výsledků. Tímto se pokusím nabídnout odpovědi na výzkumné otázky, které jsem formuloval v předchozí kapitole.

2.1 Popis životní situace zkoumané skupiny

Od prvních dní v Praze jsme veškeré každodenní problémy členy „skupinky Bělorusů na FHS UK“, jak jsme si říkali, prožívali spolu, i když jsme si v onu dobu neuvědomovali, že bezprostředně zakoušíme na svou vlastní kůži procesy integrace a adaptace, tedy procesy „*vytváření nové struktury z jednotlivých částí, zlepšování vztahů v rámci struktury a přidávání jednotlivých prvků nebo částí struktur do existujících systémů, se kterými se propojí a vytvoří celek*“ (Heckmann 1999).

Akademické prostředí univerzity a studium na vysoké škole jednak ospravedlňovalo a jednak usnadňovalo veškeré naší úsilí co nejrychleji se zapojit do okolního prostředí a snahy porozumět některým skutečnostem, na nichž jsme nebyli zvyklí. V každodenním životě se každý student musel vyrovnat s množstvím různorodých potíží, které se ve většině případů projednávaly v početných osobních rozhovorech.

Každý nový problém, o kterém jsme předtím z pochopitelných důvodů ani nemohli tušit, vyžadoval rychlé a účinné řešení, které by vyhovovalo zájmům všech členů naší skupinky a samozřejmě předpokládal aktivní účast každého na přijetí určitého rozhodnutí. Den co den se tím pádem na praxe potvrzoval jednoduchý princip, formulovaný na počátku 20. století sociologem Georgem Simmelem a který je znám jako *Simmelovo pravidlo: Vnitřní soudržnost skupiny je odvislá od míry vnějšího tlaku* (Eriksen 2007:74).

V následujících odstavcích nehodlám vytvořit podrobný popis příběhu počáteční fáze adaptace ani naší skupiny jako celku, ani jejích vybraných členů, nýbrž chci stručně nastínit obecný obraz životní situace, která se pro mě stala podnětem k přemýšlení a následovně vyústila se v tuto práci.

Rozhodně neurgentnějším problémem byla a stále zůstává jazyková bariéra. Přestože jsme měli kurzy češtiny ještě před příjezdem do České republiky v rámci tamější jazykové přípravy poskytnuté členům tzv. „české skupiny“ bývalých studentů EHU, jazykové znalosti získané v Bělorusku jsme si v reálném životě v Praze jsme museli uznat za nulové a začít takřikajíc znovu.

První kroky představovaly plodné téma pro večerní diskuse, během kterých jsme se mezi sebou často probírali například možné varianty toho kterého slovního obratu, větné skladby a podobně.

K těsnější a intenzivnější komunikaci uvnitř naše skupiny přispívalo také to, že jsme první dva roky bydleli na stejné koleji a na stejném patře. Každodenní život

každého z nás se stával záležitostí celé skupiny a některé banality, jako třeba návštěva kadeřnictví nebo narozeniny některého z nás, nabývaly zcela nevšedního charakteru: *je to poprvé, co jsem v Česku (čili v zahraničí) nechávám si ostříhat vlasy; jsou to první narozeniny mimo rodné město, co nejsem ze svými obvyklými kamarády*, atd.

Zajímavou zkušeností bylo také prožívání toho, jak před našima očima některé věci měnily svůj před tím zcela jednoznačný či nepatrný význam. Díky tomu, že se za poměrně krátkou dobu uvnitř skupiny zformovaly důvěrné vztahy, každý s nás měl možnost pozorovat každodenní život ostatních a veškeré důležité události sdělit s přáteli téměř okamžitě, pokud byly pocity (myšlenky, fakty) ještě čerstvé.

V této souvislosti je třeba zmínit i to, že se v životě každého z nás odehrálo přehodnocení osobních vztahů s lidmi, kteří zůstali v Bělorusku, a přehodnocení představy domova samotného. Ve většině případů se proměny odehrávaly pozvolna, sílu té změny jsme však cítili všichni, i když s různou mírou intenzity.

Pozoruhodnou skutečností s tomto smyslu je to, že některé určité předměty začali pro nás nabývat dříve nepocitovanou hodnotu.

Příkladem může být praxe s sebou dovážet z Běloruska určité věci, které ve vlasti byly na dosah, teď však začaly být prožívány a pocitovány úplně jinak kvůli své nedosažitelnosti. Stejně proměny mohly být pozorovány i v tom jaké osobní věci dovezené z domova ten či onen člen skupiny po nějaké době považoval mezi nezbytně nutné mít i v novém domově - v cizině.

Vztahy uvnitř naše skupiny se přitom pozvolna měnily. Odehrálo se rozdělení na malé skupiny, jemně se proměnila struktura každodenních aktivit a zájmů každého z nás. Přesto bych si troufnul říci, že jsme všichni zůstali dobrými přáteli. Existují kromě toho ještě některé další konstanty.

Patří mezi ně i to, z čeho každý z nás má velice příjemný pocit a za co se děkuje obzvláště vřele: jsou to běloruské čokoládové bonbóny obvykle nabízené k čaji. Asi není třeba vysvětlovat, že české bonbóny nejsou v žádném případě horší kvality nebo se nějak podivně liší od těch, na které jsme zvyklí. Jde-li ovšem pouze o zvyk. Je opravdu tak důležité, že jsme na něco podobného *zvykli*? Nebo ve hře jsou nějaké jiné faktory? Proč se změnou geografické polohy „mění se“ naše vnímání určitých „věcí“? Proč, dokonce, v poslední větě použil jsem uvozovky? Uvedené otázky nejsou ani výzkumnými otázkami, ani otázkami, na které hodlám odpovědět na posledních stránkách předložené práce. Považuji je spíš za to, čemu Bronislav Malinowski – jeden se zakladatelů moderní antropologické praxe – říkal „*foreshadowed problems*“ čili předem nastíněné problémy.

Pokračujeme-li v tomto předběžném náčrtu dále, je téměř nezbytně zmínit, že přesto každý z nás prožíval svou vlastní unikátní životní situaci, mé zkušenosti a zkušenosti mých kolegů nejsou něčím neobvyklým a zcela odpovídají procesům, které by se odehrávali v podobné situaci jiných přestěhovalců. Důležitým faktorem, s kterým se však musí počítat, je situace životní nejistoty a nejistoty ve vizi vlastní budoucnosti. Právě z tohoto důvodu nikdo z nás nevnímal sám sebe jakožto „imigranta“ a nepoužíval pro popis skutečné situace pojetí „imigrace“. Téměř všichni členové skupiny se hlásili k názoru, že pobyt v Česku pro nás je dočasným řešením vyvolaným nutností ukončit náhle přerušené studium v Bělorusku. Možnost studovat v Praze byla samozřejmě vnímaná jako možnost obdržet unikátní akademickou a životní zkušenost a kromě toho možnost naučit se ještě jeden cizí jazyk v prostředí nejlepším pro učení tohoto jazyka. Otázka *života v imigraci natrvalo* nebyla vůbec braná v potaz. Proto právě první integrační kroky na české půdě byly zaměřeny především na integraci do akademického prostředí fakulty, pouze v druhé řadě na začleňování do české společnosti a porozumění jejímu způsobu života.

Spolu s intenzivní snahou o to překonat různorodé každodenní potíže ve škole a v běžném životě, každý z nás musel najít způsob, jak udržovat náhle zesláblé nebo přetržené spoje s kamarády a známými v rodné zemi.

Pro některé z nás to znamenalo více telefonovat a zvyknout hovořit rychle a stručně (kvůli zcela pochopitelným důvodům - poměrně vysoké ceně volání), pro jiné bylo východiskem používání možností Internetu a komunikace pomocí sociálních internetových sítí, které získávaly na popularitě právě v průběhu let našeho pobytu v ČR. Někteří z nás svoje kontakty udržovali tradičně dobře známým prostředkem komunikace: psaním papírových dopisů.

Ať už tomu bylo jakkoliv, nikdo nechtěl přerušovat spojení s domovem a snažil se být v obraze toho, co se dělo v Bělorusku, rodném městě a mezi vlastními přáteli. Jelikož jsme všichni skoro stejného věku – něco málo přes dvacet – naše rodiče jsme nepotřebovali v rozhodování o tom "co dělat", spíše jsme cítili jejich potřebu pomáhat a radit nám.

Zvláštní význam měla také skutečnost, že někteří z nás již delší dobu před přistěhováním do Prahy žili mimo rodinu a rodné město a proto byli zvyklí komunikovat s rodiči jen jednou za určitou dobu. V tomto případě se první nesnáze samostatného života v zahraničí překonávaly s menší mírou stresu, byly totiž vnímány v podstatě jako podobné a pouze s větší prostorovou vzdáleností.

Po uplynutí jisté doby však během regulárních pobytů v Bělorusku začali jsme pociťovat potřebu psát a komunikovat s přáteli v Praze, abychom věděli, co se děje tam (*tady*) a byli schopni se co nejrychleji vrátit zpět do kontextu české části našeho života. Strašně rádi jsme se spolu potkávali v Bělorusku a novým způsobem tam spolu prožívali staré známé okolí, vyhledávali, sledovali a sdíleli mezi sebou, co je nového v Praze a Česku a jaký to může mít význam pro nás samotné.

Postupně jsme se v rámci naší každodenní rutiny přemístili do nového sociálního prostoru, ve kterém stejné důležitosti nabylo, co se děje v Bělorusku a České republice, Minsku a Praze nebo rodném městě a v Praze. „*Jedu domů*“ znamenalo, že někdo jede do Běloruska, jakmile to bylo řečeno na nádraží hned po *návratu* do Prahy, se význam sdělení posouval, znamenalo to být na koleji nebo být v Praze.

Nyní už máme dva domovy a v každém své přátele, které nedělíme dle prostorového nebo jazykového principu na „české“ nebo „běloruské“, neboť „běloruští“ přátelé mohou klidně trvale bydlet v Rusku, Litvě, Spojených státech nebo Česku, a „čeští“ přátelé můžou být Bělorusové, Rusové, Češi nebo Američani.

2.2 Problematika výzkumníka jako insidera a etické otázky společenskovedního výzkumu

Jak již bylo poznamenáno výše, výzkum byl zaměřen na „skupinku Bělorusů na FHS UK“. Vzhledem k tomu, že na zkoumaný problém pohlížím s perspektivy osobní zaujatosti a mám z členy této skupiny navázány přátelské vztahy, považuji za vhodné předem se krátce zamyslet nad problematikou výzkumníka jako *insidera*.

Zajímavou informací o tomto problému nalezneme u Delmosa J. Jonese (Biograf 39:71-81). Autor podrobně probírá problémy, s nimiž se v terénní praxi setkává výzkumník-*insider*. Jones zdůrazňuje, že „v případě, kdy je člověk insider, na něj informátoři častokrát jako na výzkumníka pohlížejí“, a tedy mohou odhalit hluboce osobní záležitosti: „...*toto postavení skýtá možnost dozvědět se o lidech mnoho specifických informací*“ a dále: „*přestože mohou být tyto informace spojeny s výzkumem, bylo by ode mne nečestné a vůči těmto lidem neloajální, kdybych je prozradil*“ (Biograf 39:77).

Současně s tím je s podobnou pozicí spojeno to, že jako *insider* budu začínat výzkum s úrovní porozumění, které bych jako *outsider* teprve musel dosáhnout. K otázce možné „deformace“ pravdy, jelikož jsem jako insider můžu být „...*až příliš závislý na svém vlastním zázemí, vlastním sentimentu a touze konat dobro pro svou skupinu*“ (Biograf 39:77) můžu naopak odkázat na již citovaný článek: přínos výzkumníka-*insidera* spočívá právě v tom, že získaná jim data či náhledy na sociální realitu nejsou ani lepší ani horší, než data výzkumníka-*outsidera*, nýbrž jsou jiné (srov. také Narayan 1993). Domnívám se, že se tímto výzkumem dokážu podívat na určené výzkumné otázky z poněkud jiného úhlu pohledu, než by to udělal český badatel.

Dalším důležitým bodem, o kterém se musím zmínit dřív, než přikročím k představení provedené výzkumné práce, jsou otázky etiky v společenskovedním výzkumu. Při provedení výzkumu se totiž budu především řídit obecnými zásadami, které jsou stanoveny v Kodexu etických předpisů americké antropologické asociace (*Code of Ethics of the American Anthropological Association*) a zákony české legislativy, jako jsou například:

- Listina základních práv a svobod
- Ochrana osobností v obecném zákoníku (zejména §§11-17, zákon č.40/1964)
- Zákon o ochraně osobních údajů (zákon č. 101/2000, novely 227/2000, 177/2001, 450/2001)

- Zákon o archivnictví (zákon č.343/1992, dopl. č. 97/1974)

Plně si uvědomuji skutečnost, že data získaná pomocí kvalitativních rozhovorů mohou s velkou pravděpodobností obsahovat citlivé údaje, zejména v případě, kdy se účastníci mezi sebou znají a vzájemně si důvěřují. V případě daného výzkumu k souborům citlivých údajů budou pravděpodobně patřit některé údaje o specifických medikamentech, které respondenti zmiňují v rozhovorech, a které jsou používány v případě onemocnění, o nichž dotazovaní jedinci nejsou ochotni veřejně informovat ostatní. Každopádně považuji za nezbytné respektovat anonymitu účastníků a eventuálně poskytnutých citlivých údajů, o čem jsem informoval respondenty před zahájením nahrávání rozhovoru.

Před začátkem rozhovoru vždy jsem informoval respondenty o tématu výzkumu, jeho předmětu a cílech, poskytoval jsem také veškerou dostupnou mne informace o možných dopadech poskytnutí citlivé informace a přesvědčil jsem je o plné anonymitě prováděného výzkumu, což, po pravdě řečeno, nebylo obzvlášť složité, neboť se zkoumanou komunitou mám navázány přátelské vztahy.

V následujícím popisu nehodlám zmiňovat ani jména respondentů ani žádné specifické detaily, což mě zbavuje nutnosti podepisovat souhlas o zveřejnění citlivých údajů. Kromě toho budu v uvedených citátech záměrně používat pouze mužský rod, abych se tím vyhnul eventuálním kritickým komentářům ze strany většiny dotazovaných.

Účastníky výzkumu jsem informoval o průběhu a okolnostech výzkumu v plné míře jednak na jejich žádost, jednak podle vlastního rozhodnutí. Dostal jsem souhlas na revize a předběžné hodnocení výsledků práce několika členy zkoumané skupiny, neboť jde o oboustrannou výhodu: kontrola pravdivosti a důvěryhodnosti studie (studenti studují obor Humanitní studií na FHS UK a tedy mají předpoklady pro možnou kritiku a analýzu výsledků práce) a poskytnutí zajímavých informací pro další reflexi.

2.3 Výzkumná strategie: etnografie, způsoby sběru dat, předběžná analýza

Vzhledem k tomu, že jsem byl za účelem této studie odkázán zejména na zahraniční literaturu, důležitou úlohu měl výběr vhodné literatury vztahující se k tématickému okruhu transnacionalizmu a studiím materiální kultury. Jako teoretické vodítko jsem použil práci psanou v češtině od Csaby Szaló *Transnacionální migrace: proměny identit, hranic a vědění o nich*.

Obecný teoretický rámec představený v první části mi jednak umožňuje vytvořit obecný rozhled o studovaném tématu, jednak také umožňuje smysluplně používat odborné pojmy nezbytně nutné pro pochopení a popis studovaných problémů. Kromě toho mi obeznámenost ze základními texty zabývajícími se transnacionalizmem dovoluje začlenit provedenou výzkumnou práci jak do širšího kontextu studia migrace (neboť jak poukazuje Glick Schiller, „*studia transnacionální migrace dnes představují sdílený projekt, který se prostírá napříč disciplínami a zabývají se jím vědci z oborů antropologie, sociologie, geografie a historie, přičemž používají stejných pojmů a, do jisté míry, citují práci kolegů z jiných oborů*“ (Glick Schiller 2003:99)), tak do kontextu společenských věd obecně.

Souhlasím z tvrzením Glick Schiller, že nejvhodnější metodou je pro studii transnacionální migrace etnografická perspektiva (Glick Schiller 2003:100). Neexistuje však, jak poukazují Hammersley a Atkinson (2007), standardní konkrétně formulovaná definice, co je to etnografie. V kontextech různých disciplin byl význam tohoto pojmu znovu interpretován a rekontextualizován různými způsoby, aby odpovídal určité konkrétní situaci.

Pokusíme-li se načrtnout obecnou definici etnografie, můžeme to udělat tak, že vyznačíme co dělají etnografové, jaké druhy dat sbírají, analyzují a jaké způsoby analýzy používají.

Mezi postupy používané etnografy patří:

- lidské činy a významy jsou zkoumané v každodenních kontextech, spíše než v podmínkách umělé stvořených výzkumníkem; data jsou shromažďována různými způsoby, zúčastněné pozorování a neformální rozhovory však zůstávají hlavními zdroji informací;

- sběr dat je poměrně nestrukturovaný jednak proto, že ještě před začátkem výzkumu zpravidla není do detailů propracovaný návod, jehož se během výzkumu je nutné držet, jednak proto, že kategorie, jež jsou používány pro analýzu nejsou včleněné do procesu sběru dat pomocí třeba dotazníků s uzavřenými otázkami, místo toho analytické kategorie jsou vygenerované v průběhu analýzy dat;

- pozornost je obvykle soustředěna na několik případů, aby umožnila prohloubení výzkumného záměru;

- analýza dat předpokládá interpretaci významů, funkci a následků lidských činů a jak jsou implikovány v místních a širších kontextech. Během sběru dat jsou produkovány slovesné popisy, vysvětlení a teorie; kvantifikace a statistická analýza hrají většinou podřízenou roli (Hammersley, Atkinson 2007:2-3).

Pokusíme zde specifikovat zmíněné body v kontextu daného výzkumu, abychom potom mohli přejít k popisné analýze

- lidské činy a významy, kterými lidé naplňují své skutky a cíle, zkoumané v jejich každodenních kontextech, žádné uměle stvořené podmínky zde nepoužívám: neformální rozhovory jsou provedeny v prostředí, na které jsou dotazovaní zvyklí, i když jsem samozřejmě používal diktafon a s dovolením respondentů jsem fotil jejich osobní věci;

- sběr dat probíhal bez předem detailně propracovaného návodu, pouze po několika nestrukturovaných rozhovorech, zaměřené soustředěných na zkoumanou problematiku, jsem zúžil tématické okruhy a zformuloval určité otázky, které jsem posléze používal v dalších rozhovorech;

- středem mé pozornosti byla „skupinka Bělorusů na FHS UK“, celkem bylo provedeno 11 ucelených rozhovorů. Délka každého rozhovoru byla minimálně 50 minut;

- interpretace významů, na nichž se dotazovaní se mnou jakožto výzkumníkem spolupodíleli jsem interpretoval jednak v kontextu dobře známé každodenní reality, jednak jsem se pokoušel o vytvoření většího kontextuálního záběru.

Sběr dat v daném výzkumu jsem prováděl především pomocí kvalitativního dotazování. Výběr kvalitativního rozhovoru jako způsobu sběru dat nebyl nahodilý, neboť zcela odpovídá účelům mého výzkumu: „...*při kvalitativním dotazování nikdy*

nepředkládají dotazovaným předem určené formulace odpovědí nebo jejich kategorie“ (Hendl 2005:166).

Podobná metoda, jak dále poukazuje Hendl, má několik výhod. Především je to možnost, aby dotazovaný vyjevil své zcela subjektivní pohledy a názory, což se mi zdá zcela nezbytnou součástí daného výzkumu, neboť jde právě o subjektivní reflexe čtyřleté zkušenosti s životem v transnacionálním prostoru. K výhodám kvalitativního dotazování také patří možnost, aby dotazovaný samostatně navrhol možné vztahy a souvislosti mezi zkoumanými kategoriemi, v zkoumaném případě znamená možnost hlubšího pochopení vzájemných vztahů a souvislostí mezi významy, jež respondenti přidávají určitým věcem nebo událostem. Kromě toho je možné tematizovat konkrétní podmínky situace dotazovaného nebo podrobněji specifikovat podmínky, za kterých dochází k proměně vztahů transmigrantů k některým komoditám.

Důležitým způsobem sběru dat bylo také zúčastněné pozorování, které jsem z pochopitelných důvodů prováděl poněkud delší dobu víceméně nesystematicky, avšak právě díky této několikaleté zkušenosti jsem byl inspirován k hlubšímu studiu rozebíraného tématu a opoužívaných metod výzkumu.

Předběžná analýza získaných dat také proběhla v podstatě ještě před tím, než jsem provedl první rozhovory, zaměřené na témata představená v této práci.

V této souvislosti chci poděkovat svým kolegům, kteří rovněž vystoupili v role respondentů, za přátelské a velmi zajímavé rozhovory, které plně odpovídají definici neformálních rozhovorů, kterou najdeme třeba u Hendla: *„rozhovory ze spontánním generováním otázek v přirozeném průběhu interakce“* (Hendl 2005:175).

2.4 Průběh výzkumu

Přípravná etapa a vstup do terénu v případě mého výzkumného projektu nepředstavovaly sebemenší obtíž, neboť se jednalo o zkoumání mě jakožto transmigrantovi dobře známých skutečností.

Nicméně od doby, kdy jsem se rozhodl vážně zabývat výzkumem, jsem začal občas pokládat svým kolegům mnohé otázky, které by ode mne za normálních okolností neočekávali. V této souvislosti jsem musel odhalit svůj výzkumný záměr. Moje identita výzkumníka byla vstřícně pochopena a během celé doby výzkumu respektována, což se projevovalo v ochotě respondentů podrobit se zkoumání a poskytnout veškerá data, v drtivé většině i bez jakýchkoliv urgencí z mé strany.

Poté, co jsem absolvoval několik přípravných rozhovorů k zkoumanému tématu, jsem měl k dispozici první data. Ta mi dovolila udělat předběžné zobecnění a umožnila vznik prvních kategorií, na které jsem se posléze soustředil.

Většinu dat jsem získal během rozhovorů s použitím návodu. Tento typ rozhovoru představuje interview podle určitého předem připraveného návodu, který obsahuje seznam otázek nebo témat, jež je nutné v rámci interview probrat. Zároveň s jistým stupněm strukturovanosti rozhovor pomocí návodu *dovoluje* dotazovanému uplatnit vlastní perspektivy a zkušenosti (Hendl 2005). Rovněž je v tomto typu interview možné použití sondáže pro prohloubení odpovědí v určitém směru. Dodám, že veškeré rozhovory jsem prováděl v ruštině čili v mateřském jazyce účastníků výzkumu, což zřejmě minimalizovalo jakýkoliv stres a nepříjemný pocit během dotazování.

Návod, který jsem si připravil pro systematické dotazování a který sloužil vodítkem pro následující analýzu, vycházel z předem formulovaných otázek (viz Příloha č. 1). Vzhledem k tomu, že část informací, o které šlo byly čtyři roky staré, považoval jsem za rozumné na začátku každého rozhovoru věnovat určitou pozornost obecným otázkám, které by pomohli dotazovaným obnovit v paměti první měsíce strávené v ČR.

Snažil jsem se připomenout pocity a myšlenky první doby adaptace v Praze, vyptat se na skutečnosti které chyběly a čemu se v onu dobu věnovala největší pozornost, přičemž jsem se záměrně vyhýbal použití jakýchkoliv konkrétních a „věcných“ významů v dotazovaných tématech.

V následující fázi jsem nechával respondenty volně vyprávět o tom, co za komodity si s sebou přivezli od začátku, kdy po nich vznikala potřeba, po jaké době a co eventuálně bylo odváženo domů a proč šlo právě o zmiňované věci a ne o jiné.

Druhá skupina otázek se zaměřila na přeshraniční zkušeností respondentů, neboť mým záměrem bylo zjistit intenzitu interakcí s původním domovem a oprávněnost použití pojmu „transmigranti“ ve významu, který jsem přijal jako rámcový v teoretické části této práce (viz výše kapitola 1). Od hodně obecných otázek jsem postupoval k detailnímu zkoumání toho, jak se proměňovaly vztahy s příbuznými a přáteli během těchto čtyř let a jak se změnil zájem dotazovaných o politický nebo ekonomický vývoj v rodné zemi.

Třetí skupina otázek byla cílena na konkrétní komodity a jejich skupiny, neboť během přípravné fáze a neformálních rozhovorů, rovněž jako i na základě své osobní zkušenosti, jsem zjistil, že až na některé výjimky respondenti většinou zmiňují věci, jež patří ke stejným kategoriím, k nimž se ještě vrátím podrobněji.

Kromě těchto rozhovorů pomocí podobně seskupených otázek jsem respondenty na závěr žádal o vyprávění příběhu určité věci, kterou, jak se ukázalo, téměř každý z nich měl u sebe jako talisman a která byla během interview zpravidla několikrát opakovaně zmiňována. S dovolením dotazovaných jsem také dělal fotografie předmětů, které byly zmíněny během rozhovoru (viz Příloha č. 2

2.5 Analýza a výsledky práce

Rozhovory pomocí návodu, který obsahoval předem vyznačené tématické okruhy a otevřené otázky seskupené dle relevantních témat, mi dovolily získat poměrně konzistentní data. Pro analýzu a porovnání údajů jsem navrhl tabulku, do které jsem přepisoval sdílení názorů respondentů dle tématických okruhů a relevantnosti. Věřím, že tento způsob organizace přispěl k větší průhlednosti dat a umožnil jednak celkovou analýzu určitého rozhovoru nebo jeho částí, jednak horizontální komparaci sdílení názorů respondentů k určitému tématu.

2.5.1 Udržování vztahů s místem původního domova

Začnu zde přeshraničními zkušenostmi členů zkoumané skupiny, abych poněkud detailněji nahlédl do procesu každodenní interakce transmigrantů s původním domovem.

Do této kategorie otázek jsem zařadil jednak konkrétní otázky, třeba „*Jak často jezdíš domů?*“, jednak nechával jsem respondenty vyprávět o tom, co je zajímavá na společenském životě v Bělorusku, i když tam v nejbližší dobu nehodlali odcestovat. Dále: jaké druhy zpravodajství sledují a proč právě tyto.

Pokoušel jsem se také nabízet otázky, které by mohly zachytit eventuální dynamiku vývoje vztahů s příbuznými a přáteli během uplynulých čtyř let. Do této kategorie jsem také přidával otázky, které pomohly pochopit, nakolik jedinec je na komoditách spojených s domovem závislý a jestli mu vádí, co se děje s jeho majetkem doma.

K udržování přeshraničních vztahů hodně přispívají moderní technické prostředky komunikace. Všichni respondenti zmiňovali možnost každodenního používání internetu jako nezbytné podmínky udržování vztahů na téměř původní úrovni intenzity. Jak se ukázalo, možnost jezdit domů několikrát během roku k udržování přeshraničních vztahů přispívá v menší míře než Internet, neboť frekvence návštěv Běloruska na intenzitu účastí na životě domova a zájmu respondentů o společenské nebo ekonomické aspekty života v Bělorusku má jen omezený vliv na stabilitu vztahů ve smyslu *desh* a *bidesh*.

Jako příklad mi zde slouží razantně se od sebe lišící sdílení několika dotazovaných v dané věci.

V prvním případě respondent navštěvuje Bělorusko průměrně jednou za tři měsíce. Na rodinných záležitostech se téměř nepodílí v tom smyslu, že neúčinkuje při jakýchkoli možných změnách a je prostě informován o tom, co se odehrává doma.

V druhém případě se jedná o návštěvy jednou do roka, přičemž je naopak zdůrazněna aktivní účast na veškerých sebemenších domácích rozhodnutích.

Přitom oba respondenti potvrzují vlastní zájem o situaci v Bělorusku, kterou aktivně každodenně sledují v internetových médiích a v rozhovorech se známými.

Politické a ekonomické záležitosti jsou středem zájmu transmigrantů proto, že mají bezprostřední vliv na jejich momentální životní situaci, a také proto, že ovlivňují a formují jejich aktivity, které jsou zaměřeny do budoucna.

Z pochopitelných důvodů není možno účinkovat na společenském životě místní komunity v Bělorusku v plné míře, pro některé respondenty se zájem o tuto složku každodenní praxe jevil jako nezbytný vzhledem k možnosti pořád „být v obrazu“ toho, co se děje doma.

V odpovědích k tématu účastí nebo aktivního zájmu na těch kterých aspektech života v Bělorusku jsem si všimnul některých pravidelností. Především, již zmíněnou potřebu „být v obrazu“ toho, co se odehrává „doma“ respondenti vysvětlovali různými slovy: od jednoduchého „jsem zvědavý, co se bude dít dál“ obecně, přes „chci být v obrazu, co se děje, protože tam přijedu a třeba nebudu vědět, jestli ještě stále platí běloruský rubl či již ruský“, do „jestli se doma něco bude měnit, rád se tam vrátím a budu se podílet na demokratických proměnách a budování občanské společnosti“.

V souvislosti s potřebou být informován o situaci v Bělorusku souvisí také často zmiňovaná skutečnost, že s příjezdem do ČR se stala citelnou absence plného přístupu k mediálnímu obrazu domova (včetně obrazu cenzurované skutečnosti).

Jedná se především o chybějící televizní zpravodajské pořady, mimochodem nejenom běloruské, ale ruské také a ve stejné míře důležité, a možnost číst běloruské („papírové“ čili tištěné) noviny. Tento „mediální hlad“ je postupem času uspokojován pomocí Internetu a sledováním situace „očíma rodičů“ nebo známých, s nimiž se pomocí Internetu udržuje každodenní interakce. Musím také zmínit negativní případy a případy absence aktivního zájmu o to, co se momentálně děje doma: „pro mne není důležité, co se odehrává v Bělorusku v dobu, kdy jsem v Praze, prostě není to pro mne zajímavé, ... nezajímám se o něco, co se mne netýká v tomto místě a v tuto dobu“. Tento velmi pasivní zájem o situaci ve státě původu může být

u části respondentů mezi jiným vysvětlen tím, že „*běloruské občanství – takřikající citizenship – to je pro mne problém, obtěžuje mne to...*“ nemá vliv na aktivní účast na rodinných záležitostech: „*s rodiči mám velmi blízké, přátelské, vztahy ... často mi telefonují a radí se, jaké věci, třeba pohovku koupit, i když nejsem s nimi v onom obchodě a ani netuším, co je tam za pohovka*“.

Téma náboženství bylo zmíněno pouze jednou. Možnost participovat na životě pravoslavné církve v Bělorusku byla zmíněna v jednom případě jakožto chybějící součást každodenní praxe, která je doplňovaná během návštěv původního domova. V tomto případě se jednalo spíše o rituál a zvyk, jakožto součást kulturního života v domácím prostředí než o skutečnou potřebu náboženského rázu.

Nezbytnou součástí každodenních interakcí s domovem je rovněž i kontakt se známými a přáteli, kteří zůstali doma. Do popředí podobným způsobem opět vystupuje Internet a moderní telekomunikační technologie.

Není třeba v této souvislosti zdůrazňovat důležitost participace na tzv. sociálních sítích, intenzita podobného druhu komunikace se však liší od případu k případu. Světoznámý a hodně rozšířený *Facebook* se těší největší popularitou mezi respondenty: je to „*záhuba času, sedím tam pořád*“. V Bělorusku však *Facebook* mají pouze ti lidé, kteří disponují bezproblémovým přístupem k Internetu a mají potřebu komunikovat s přáteli z jiných zemí.

V jiném případě hodně rozšířenými jsou ruské napodobeniny *Vkontakte* a *Odnoklassniki*. První z nich má dokonce verzi i v běloruštině. Jak vyplývá z odpovědí, webové stránky obou těchto portálů následují stránku s elektronickou poštou v pořadí toho, co respondenti jako první vyhledávají na webu, jakmile se ocitnou u počítače.

Obecnou pointou všech sdílení k tomuto tématu je zdůraznění jisté „*filtrace*“ vztahů, která se odehrála po přistěhování do ČR: „*ti, kdo tam zůstali ... s některými jsem přestal komunikovat a po několika mých příjezdech domu jsme ztratili zájem spolu o něčem takovém mluvit ... je to propast zájmů mezi námi ... asi víš, ale tato filtrace se odehrává běžně*“. Často zazníval hlas o tom, že „*s těmi, kdo jsou opravdoví přátelé, a kteří si váží našeho přátelství se vztahy nijak nezměnily*“.

Celkem však existuje shoda ohledně toho, že se „*kvalita vztahů*“ proměnila jak z hlediska transmigrantů, tak z hlediska lidí, s kterými transmigranti vztahy stále udržují.

Avšak, „*dobré vztahy nezáleží na tom, jak často se stýkáme po Internetu*“, s tímto souhlasím i já.

2.5.2 Věci z domova

Mezi věci, převezené z domova patřily předměty nezbytně nutné v každodenním životě: „*když jsem tady poprvé jel, měl jsem velmi hodně věcí s sebou. Veškeré nutné věci: oblečení, nádobí, kosmetika, prášky, suvenýry*“. Podobnou, zcela standardní odpověď zpravidla následovala připomínka, že „*samozřejmě, byli tam i věci z mého pokoje, které jsem "tam" prostě nemohl nechat*“. Již sami respondenti si uvědomovali, že přivezené věci jaksi dělí na věci praktické a to, co prostě nešlo nechat doma a jisté předměty, které mají určitou symbolickou hodnotu.

Je zajímavé, že téměř každý si pamatuje své „*první české zavazadlo*“. V několika případech samotné zavazadlo již nějakou dobu slouží jako schránka a přestalo plnit svůj původní účel cestovního zavazadla. Ještě jednou zajímavou skutečností je „*fenomén velkých igelitových tašek*“ neboli „*ryžových tašek*“, jak je členové zkoumané skupiny nazývají. Podobné tašky se používají pro manipulaci se zbožím na tržišťích, jsou velice oblíbené zejména mezi asiaty. V Bělorusku také jsou hodně rozšířené a některé z členů skupiny zmiňovali je jako jakýsi „*symbol migrace*“, neboť jsou levné, lehké a poměrně spolehlivé, i když nepříliš odpovídají soudobému obrazu evropského studenta.

Respondenti se také shodli na následujícím specifickém detailu: Vzhledem k tomu, že studium na univerzitě v Minsku bylo náhle a nečekaně přerušeno, většina předpokládala, že nebude zcela od věci mít po ruce v Praze skripta a knihy, na něž byli zvyklí během studia v Bělorusku. Nehledě na to, že po nějaké době stalo jasné, že to není potřeba, valná většina dotazovaných si nechala učebnice u sebe, i když je stěhování věcí, které se nejeví v nejbližší době použitelné, dosti nepohodlné.

První měsíce v Praze byly naplněny různorodými starostmi a přinesli nové zkušenosti a zamyšlení. Respondenti především sdíleli své názory o tom, jak se proměnil postoj k mezilidským vztahům obecně a zvláště vztahy s blízkými a přáteli. Kromě toho, již po několika měsících v Praze bylo zřejmé, že nám chybějí určité komodity.

Prvním bodem ve výčtu toho, co dřív bylo na dosah a co nyní transmigrantům chybělo, jsou běloruské potraviny a jídlo. Pozoroval jsem naprostou shodu, šlo o seznam „odlišných“ potravin: kroupy; zejména pohanka; mléčné výrobky, zejména kefir; ryby a mořské plody, zejména mořská kapusta; zelenina, zejména brambory; sladkosti, zejména čokoládové bonbóny a *zefir*; alkoholické nápoje, zejména vodka a koňak. S pochopitelných důvodů omezené doby trvanlivosti rybných a mléčných

výrobků není možné tyto produkty případně dovézt. Ostatní komodity patří ke skupině produktů, které často z Běloruska respondenti dováží.

V souvislosti s možností dovážet věci s domova vznikla jistá specifická tradice přivážet běloruské čokoládové bonbóny, *zefír* a chalvu, některé druhy klobás, kaviár, občas také sádlo a vodku. Někteří respondenti zmiňovali také to, že si v poslední době častěji dováží běloruské speciality, aby počastovali české přátele a kamarády. Právě díky této praxe stali pohlížet na některé známe komodity s trochu jiného hlediska a „*znovu pro sebe objevili*“ pro sebe chuť některých potravin - např. kaviáru nebo běloruské vodky.

Většinou se však jedná o potřebu občas ve svém jídelníčku mít něco, co se hodně podobá domácímu jídlu nebo aspoň má podobnou chuť, na kterou jsou respondenti zvyklí. S tímto souvisí praxe čas od času kupovat něco v tzv. „*ruských odchodech*“, kterých je v Praze hned několik. Existuje však mínění, že poté, co jsme se ocitli v zahraničí u členů skupiny se začala jista „*kultivace*“ běloruských potravin a běloruské kosmetiky. Některé respondenti mi sdělili, že před tím než přijeli v ČR, ani netušili, že se jim tak bude stýskat po některých zcela banálních věcech, jako jsou třeba určité druhy moučníků, *pelmeni* nebo běloruská majonéza. Poslední dokonce také figuruje na seznamu dovážených potravin, i když potřebuje určité podmínky uchování, aby neztratila svou kvalitu během dvaadvaceti hodinové cesty vlakem nebo autobusem z Běloruska.

Následujícím důležitým artikulem, o kterém se říká, že „*je jednodušší jej dovézt z Běloruska než pořídít si tady*“, jsou léčiva, zejména antibiotika. Hlavním důvodem k tomu je to, že prodej některých léčiv v ČR je pouze na lékařský předpis. V Bělorusku je to však trochu jinak, a pokud některé respondenti jsou dobře obeznámeni s tím, jak se to které léčivo používá, pak žádnou konzultaci lékaře nepotřebují. Tím pádem téměř každý má jakousi „domácí lékárníčku“ s prostředky z Běloruska, jejíž obsah neustále obnovuje. Je to již zvyk, jak tvrdí respondenti, a dokonce i aktivované uhlí je dováženo z domova.

Běloruská kosmetika také patří k často dováženým předmětům. Většinou se jedná o kosmetické prostředky určené k ošetřování kůže, třeba téměř každým respondentem preferovaný krém na oční víčka běloruské výroby. Některé dotazování však preferují dovážet také dekorativní kosmetiku. V tomto bodě jsem spatřil docela protikladné mínění o tom, proč právě běloruská kosmetika.

Zaznívaly hlasy o poměrně dobré kvalitě běloruských kosmetických prostředků a přírodním původu komponentů při jejich nízké ceně. Pro některé je to spíš nový

rituál: „*když jdeme s maminkou na nákupy, vždy koupíme nějaký krém, šampón nebo něco ... máma to sleduje a radí, co si mám koupit. Proč ne, když je to levné a dobré?*“. Na stráně druhé, mi někteří dotazovaní sdělili, že vůbec nepokládají za možné používat běloruskou dekorativní kosmetiku, i když třeba krémy nebo podobné prostředky na ošetření kůže jsou dobré kvality.

Dalším společným bodem jsou některé typy oblečení. Pozoroval jsem jistou shodu v tom, že určité části oblečení jsou vždy dováženy z Běloruska, přičemž jednoznačným důvodem je jejich výborná kvalita za příznivou cenu. Spodní prádlo běloruské výroby dle sdělení respondentů nemá obdoby v ČR co do jeho kvality a nízké ceny. Některé předměty oblečení však představují symboly domova nebo dosavadního života v Bělorusku a přesto již nesplňují své základní funkci jakožto třeba čepice nebo rukavice, jsou nechávány jako svého druhu suvenýry.

Suvenýry z Běloruska samotné jsou symboly domova *per se*. Praktický všichni si s sebou přivezli věci, které obdrželi jako dárky před tím než odjžděli do Prahy poprvé: „*kamarádka mi darovala pozdrav na kancelářské potřeby a nádherného medvíčka ... tohle vždy u sebe mám*“. Nejvíce populárními dárky při odjezdu do ciziny byli disky s hudbou, jak běloruskou tak i světovou, pletené věci vlastní výroby, fotky, bižuterie a dopisy, které by měli být přečteny až po přejezdu do ČR nebo „*v době, až ti bude těžce na srdci*“. Respondenti také poukazovali na jistou proměnu symbolizmu dárků, které obecně dostávají k svátkům (narozeniny nebo Nový rok, neboť zvyk dávat dárky v Bělorusku souvisí zejména s těmito svátky): „*příbuzní a přátelé už vědí, co nám tady chybí a mají tvůrčí přístup k tomu, co podarovat ... je-li to knížka, pak je o Bělorusku nebo běloruského autora nebo jednoduše v běloruštině*“.

Ať je tomu jakkoli, nikdo s respondentů nenechává podobné dárky doma, všichni respondenti vědí, kde a za jakých okolností dostali každou určitou věc a většina dotazovaných již nedisponuje ve svém obytném prostoru dostatečným místem k tomu, aby měla všechno nějak organizováno vedle sebe. V této souvislosti jde o tom, že téměř každý má jakousi „*sbírku suvenýrů*“ a různé způsoby třídění a organizace podobných memorabilia. K podobným účelům slouží různé „*krabice*“, „*krabičky*“, „*šanonky*“, „*staré tašky*“ apod.

Přesto většina dotazovaných zdůrazňovala důležitost „*mobility*“ života, čili možnost za co nejkratší dobu sbalit všechno a přestěhovat třeba na jinou kolej. Radí se však obklopují různými věcmi, které často nenesou žádnou praktickou funkci,

nýbrž připomínají domácí *byt* (srov. Buchli 2002) a evokují chybějící pocity z předchozího života v Bělorusku.

2.5 Závěry

Nyní je na radě obrátit se k otázkám, kterými jsem uzavřel první část tohoto eseje:

- Jak situace v transnacionálním prostoru ovlivňuje existující řád hodnot?
- Jestli se hodnota komodity mění, pokud ano, jakým způsobem? Jestli proměny podobného druhu vnímají sami transmigranti a co o tom říkají?
- Můžeme potvrdit nastíněnou Katy Gardner tendenci v tom, jaké druhy komodit evokují u transmigrantů pocit domova?

Zůstaneme u komodit a u jejich příběhů, abychom potvrdili tendenci transmigrantů ve svém každodenním životě používat určité druhy věcí přivezených z domova nebo evokujících pocit domova.

Příklad studií Katy Gardner zcela odpovídá tomu, jaké komodity častěji než jiné vstupují do transnacionálního sociálního prostoru a představují nezbytnou součást života transmigrantů. Toto se potvrdilo rozborem provedených rozhovorů. Obrazy domova jsou produkovány a reprodukovány pomocí určitých komodit a představ, které s nimi respondenti spojují. Potraviny a léky z domova patří mezi nimi k těm nejrozšířenějším. Nejde však o jakousi „*magickou silu desh*“, jak tomu bylo v případě migrantů s Bangladéš u Gardner. Nicméně je pocit domova evokován často samotným faktem, že jistá věc je *dovezená* z Běloruska, nemusí nutně být tam *vyrobená*. Příkladem jsou knihy a časopisy, suvenýry a dárky blízkých lidí.

Skutečnost, že ta nebo jiná věc vstupuje do transnacionálního společenského prostoru, proměňuje její hodnotu pro aktéry, jež se v tomto prostoru pohybují. *Věc* nabývá určitých kulturních a společenských významů a tímto se stává *komoditou* v antropologickém slova smyslu. Její nepeněžní hodnota se mění v důsledku vytržení z původního – domácího – řádu hodnot a zároveň se mění její společenská role, neboť se odchyluje ze své „přirozené cesty“ a je obohacena o další „životní příběh“ (Appadurai 1986, srov. také Layne 2000). Sociální život věcí v transnacionálním prostoru je podřízen poněkud jiným kritériím, než je tomu v běžném životě lidí normálních, tj. neparticipujících bezprostředně na transnacionálním prostoru. Do hry vstupuje to, čemu Appadurai říká „*traffic in criteria*“ (Appadurai 1986:54) v souvislosti s komoditizací znalostí o věcích. Uvědomění si toho, že něco přestalo být na dosah je prvním krokem k transformaci subjektivních představ jedince nebo skupiny o hodnotě nejenom

určité komodity, ale i abstraktních představ domova nebo přátelství, jež jsou s určitou věcí spojené.

Jakmile se jedinec nebo skupina přemísťuje do transnacionálního sociálního prostoru mění se řád hodnot. Proměny nemají revoluční ráz a vztahují se pouze na určitý soubor předmětů a představ. Odehrávající se změny mají pozvolný průběh a jsou vnímané transmigranty samotnými, kteří se v každém případě snaží jednat v souladu s těmito proměnami tak, že se buď obklopují věcmi, na které jsou zvyklí, nebo se snaží vypořádat s proměnou tak, že přijímají novou situaci a již nepřihlíží k původnímu řádu hodnot.

2.6 Hodnocení kvality výzkumu

V odborné literatuře existují různé kritéria pro hodnocení kvality výzkumu. Zde uvedeme koncepty posouzení výzkumné kvality, jež navrhuje Jan Hendl (2005:339-40).

Důvěryhodnost výzkumu se posuzuje podle:

- *dostatečné délky trvání studie*. V daném případě jde o dobu nezbytně nutnou pro sběr dat a následující analýzu. Jelikož se jedná o bakalářskou práci, je to doba jednoho semestru, i když do práci jsou zahrnuté poznatky, které jsem získal během pozorování nebo neformálních rozhovorů již před několika léty;
- *Pravidelné konzultace z vedoucím práce a kolegy, jež se neúčastní výzkumu*. Pokud jde o výzkum v rámci diplomní práce, této kritérium poměrně snadno splnitelný;
- *Analýza negativních případů*. Během rozhovorů jsem spatřil několik hlasů, jež se vymykali obecnému pohledu na zkoumaný témat. Podobné mínění však odkazovali spíše k některém detailům než k celkovému postoji;
- *Kontrola subjektem nebo členy skupiny* je uskutečnitelná během opakovaných rozhovorů, a již byla provedená během každodenní interakce s členy zkoumané skupiny, k něž patřím;
- *Triangulace* může být provedená použitím *více zdrojů informací* či *více metod sběru dat*. V našem případě může být, například, uskutečnitelná, pokud někdo s účastníků výzkumu mne svěří svůj osobní denník, což bohužel nestalo, neboť o ničem podobném u členů skupiny neznám.

Přenositelnost závěrů z daného případu pro jiný případ, který se mu podobá. V daném výzkumu byl vytvořen pokus o nahlédnutí do přeshraničních zkušeností respondentů z hlediska teorie transnacionalizmu, jejíž opěrné body jsem naznačil v první kapitole. Předpokládám však, že zachycené během obsahové analýzy významy a kategorie z velkou pravděpodobností objevíme i v dalších výzkumech podobné tématické povahy.

Potvrditelnost, podle Hendla, představuje sebou objektivitu celé studie. Jde o to, aby práce obsahovala dostatek informace, „*aby bylo možno posoudit nejenom adekvátnost vlastního procesu zkoumání, ale i získané poznatky*“ (Hendl 2005:340).

Závěr

V této práci jsem se pokusil o nahlédnutí do přeshraničních zkušeností skupiny studentů s Běloruska s hlediska paradigmatu transnacionalizmu. Mým zájmem bylo podívat se na to, jaké druhy komodit evokují u transmigrantů pocit domova. Zajímalo mne také, jak situace transnacionálního sociálního prostoru ovlivňuje existující řád hodnot transmigrantů a jestli podobné proměny vnímají transmigranty samotné, a co o tom říkají.

Poměrně velkou část eseje jsem věnoval teoretickému nahlédnutí do průběhu formování teorie transnacionální migrace a její kritice, rovněž jsem se pokusil o přiblížení pojetí transnacionálního sociálního prostoru, transmigrantů a specifikace antropologického pojetí komodity pro účely dané práci.

Na základě provedeného stručného výzkumu jsem zjistil, že se moje výchozí teze o proměně povahy některých věcí, jakmile se ocitnou v transnacionálním sociálním prostoru, potvrdila. Domnívám se však, že podobný letmý náhled na určitou stránku transnacionálních zkušeností potřebuje hlubší rozvinutí po stránkách jiných, abychom mohly vytvořit hlubší a podrobnější popis transnacionální situace té nebo jiné skupiny migrantů a tímto přispět k prohloubení paradigmatu transnacionalizmu. Mezidisciplinární povaha transnacionalizmu, jak už bylo zmiňované, představuje jednak poměrnou zátěž kvůli rozmanitosti smyslových odstínů některých pojmů, které jsou používané vědci v rámci diskurzů různých disciplin, jednak, na stráně jiné, nabízí velmi plodnou půdu pro další zamyšlení a další výzkumní projekty. Možností rozvíjení a aplikace obecných teoretických předpokladů transnacionalizmu již byla nastíněná v první kapitole.

Svou osobní zkušenost s tématem a průběhem výzkumu považují za velmi přínosnou a inspirující k dalším zamyšlením podobného rázu. Variantou tématu pro budoucí badání může být například zamyšlení nad tím, jak transmigranti vnímají svou občanskou příslušnost v případě, že jejich situace nedovolují mít dvojité občanství. Nebo třeba zamyšlení nad životní situace transnacionální rodiny. Podobné rodiny poslední dobou vznikají na teritorii těch zemi, které prožívají období intenzivní emigrace.

Seznam použitých zdrojů

Literatura neperiodická:

- Appadurai, Arjun. 1986. Introduction: commodities and the politics of value. In: Appadurai, Arjun (ed). *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge: University Press, s. 3-63.
- Brah, Avtar. 1998. *Cartographies of diaspora: Contesting Identities*. Routledge
- Buchli, Victor. 2002. Khrushchev, Modernism and the Fight against Petit-bourgeois Consciousness in the Soviet Home. In: Buchli, Victor (ed.). *The Material Culture Reader*, Berg Publishers, s.215-237.
- Dwyer, Claire. 2004. Tracing transnationalities through commodity culture, A case study of British-South Asian fashion. In: Jackson, Peter; Crang, Phil; Dwyer, Claire (eds.). *Transnational Spaces*. Routledge, s.60-77.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2007. *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Praha: Triton
- Eriksen, Thomas Hylland. 2008. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál
- Gardner, Katy. 1995. *Global Migrants, Local Lives: Travel and Transformation In Rural Bangladesh*. Oxford: University Press
- Glick Schiller, Nina. 2003. The Centrality of Ethnography in the Study of Transnational Migration. In: Foner, Nancy (ed.). *American Arrivals: Anthropology Engages the New Immigration*. School of American Research Press, s. 99-128.
- Guarnizo, Luis and Smith, Michael. 1998. The Location of Transnationalism. In: Guarnizo, Luis; Smith, Michael (eds.). *Transnationalism from Below*. Transaction Publisher, s. 3-34.

Hammersley, Martyn; Atkinson, Paul. 2007. *Ethnography: Principles In Practice*. Routledge

Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál

Kopytoff, Igor. 1986. The cultural biography of things: comoditization as process. In: Appadurai, Arjun (ed). *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge: University Press, s. 64-96.

Kuhn, Thomas. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKÚMENÉ

Levitt, Peggi and Glick Schiller, Nina. 2007. Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. In: Portes, Alejandro; DeWind, Josh (eds.). *Rethinking Migration: New Theoretical and Emperical Perspectives*. Berghahn Books, s. 181-218.

Marx, Karl. 1954. *Kapitál: kritika politické ekonomie*. Díl 1. Praha: Státní nakladatelství politické literatury

Mauss, Marcel. 1999. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství

Rouse, Roger. 2002 (1991). *Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism* In: Jonathan Xavier Inda, Jonathan Xavier; Rosaldo, Renato (eds). 2008. *The Anthropology of Globalization: A Reader*. Blackwell Publishing, s. 157-171.

Szaló, Csaba. 2007. *Transnacionální migrace: proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury

Szanton Blanc, Cristina; Glick Schiller, Nina. 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-states*. Routledge

Vertovec, Steven. 2007. Migrant Transnationalism and Modes of Transformation. In: Portes, Alejandro; DeWind, Josh (eds.). *Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives*. Berghahn Books, s. 149-180.

Literatura periodická:

Appadurai, Arjun. 1991. Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology In: *Interventions: Anthropologies of the Present*. R.G. Fox (Ed.). Santa Fe: School of American Research, s.191-210.

Ferguson, James, 1988. Review: Cultural Exchange: New Developments in the Anthropology of Commodities In: *Cultural Anthropology*, Vol. 3 (4), s. 488-513.

Gardner, Katy. 1993. Desh-Bidesh: Sylheti Images of Home and Away In: *Man, New Series*, Vol. 28 (1), s. 1-15.

Jones, Delmos J. 2006. Na cestě k domorodé antropologii. In: *Biograf*. Vol. 39, s.71-81.

Kearney, Michael. 1986. From the Invisible Hand to Visible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development In: *Annual Review of Anthropology*, Vol. 15, s. 331-361.

Kearney, Michael. 1991. Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire In: *Journal of Historical Sociology* 4 (1), s. 52-74.

Kearney, Michael. 1995. The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism In: *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24, s. 547-565.

Layne, Linda L. 2000. He was a Real Baby with Baby Things. In: *Journal of Material Culture*, Vol. 5 (3), s. 321-345.

Miller, Daniel. 1995. Consumption and Commodities. In: *Annual Review of Anthropology*. Vol. 24, s.141-161.

Narayan, Kirin. 1993. How Native Is a „Native“ Anthropologist? In: *American Anthropologist, New Series*, Vol. 95 (3), s. 671-686.

Vertovec, Steven. 2001. Transnationalism and identity. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 27 (4), s. 573-582.

Ostatní zdroje:

Anglicko-český ekonomický slovník: ekonomie, právo, výpočetní technika.

1994. Elman, Jiří a Šemberová, Kamila. Díl 1. Praha: Victoria Publishing. Heslo: Commodity, s.197.

Collins Cobuild student's dictionary. 1990. Sinclair, John (ed.). London: Harper Collins. Heslo: Commodity, s.180.

Francouzsko-český slovník. 1992. Lyer, Stanislav (ed.). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Heckmann, Friedrich. 1999. Integration policies In Europe: *National differences and/or convergence?* In: EFFNATIS Working paper 28. European Forum for Migration Studies, Institute at the University of Bamberg. November 1999. Dostupné na adrese http://web.uni-bamberg.de/projekte/effnatis/Paper28_efms.pdf

Latinsko-český slovník. 2000. Kábrt, Jan (ed.). Praha: Leda.

Listina základních práv a svobod

Ochrana osobností v obecném zákoníku (zejména §§11-17, zákon č.40/1964)

The Blackwell Encyclopedia of Sociology. 2007. Ritzer, Georgie (ed.).

Malden:Blackwell. Heslo: Commodities, commodity fetishism, and commodification, s.607-612.

The Oxford English dictionary. 2004. Simpson, J.A and Weiner, E.S.C. (eds.). Vol. 3. Oxford: University Press. Heslo: Commodity, s. 563-564.

The people crunch. In: *The Economist*, 15 ledna 2009. Dostupné na adrese:
http://www.economist.com/world/international/displaystory.cfm?story_id=12932296

Velký anglicko-český slovník. 1991. Hais, Karel a Hodek, Břetislav. Díl I. Praha:
Academia. Heslo: Commodity, s.395.

Zákon o archivnictví (zákon č.343/1992, dopl. č. 97/1974)

Zákon o ochraně osobních údajů (zákon č. 101/2000, novely 227/2000, 177/2001,
450/2001)

Přílohy

Příloha č. 1

Návod použity při rozhovorech

Obecné otázky, pomohli dotazovaným obnovit v paměti první měsíce strávené v ČR.

Zkus připomenout, co jsi přivezl s sebou z Běloruska, když jsme poprvé jeli do Prahy?

Jestli tě něco chybělo první dobu?

O čem jsi přemýšlel, jestli něco ve tvém životě obecně změnilo?

Co jsi stal více vážít? Jestli jsi přemýšlel o tom, proč se tak stalo?

Jestli pamatuješ, co jsi odvezl domu po nějaké době?

Co ještě přivezl, protože tě tady chybělo?

Jestli se nějak proměnil tvůj vztah k tomu, co bylo přivezené z domova? Nebo k tomu, co jsi odvezl domu?

Přehraniční zkušenosti a interakce s domovem.

Jak často jezdíš domu?

Co pro tebe znamená domov? Co pro tebe znamená „být doma“?

Jestli nějakým způsobem účinkuješ v životě doma? Jestli se s tebou radi tvé domácí?

Jestli se s tvým přestěhováním do ČR odehráli nějaké změny v tom, jak komunikuješ s příbuznými a přáteli?

Jak často telefonuješ/telefonují tobě?

Jestli se proměnil způsob komunikace třeba s tvými přáteli?

Jestli s někým vztahy začali slábnout? Jak to cítíš?

Když jseš u počítače, co jako první vyhledáváš na webu?

Jestli s někým komunikuješ pomoci sociálních on-line sítí? Jak často?

Co tebe zajímá na momentální situaci v Bělorusku? Proč právě tohle?

Jak sleduješ to, co je pro tebe zajímavé?

Co se ještě tě zdá být důležitým v tom, co se děje doma? Proč tak myslíš?

Co znamená „být v obraze“ toho, co se děje v Bělorusku? Jestli je to pro tebe důležité?

Konkrétní otázky, konkrétní věci

Jestli se snadné loučíš s věcmi?

Jestli víš, co se děje s věcmi, které jsi nechal doma? Kdy býváš doma, probíráš svoje věci?

Zkus připomenout poslední dobu před odjezdem do ČR, dostal jsi nějaké dárky? Co to bylo? Co s toho jsi přivezl s sebou? Proč právě tohle?

Odvezl jsi zpátky něco z věci podarovaných tobě?

Jestli můžeš přesně říci, co teď máš u sebe, odkud to máš?

Jestli něco z toho, co máš u sebe jsi přivezl s rýze praktickým účelem, potom však nechal tuhle věc i přesto již přestala tímto účelům sloužit?

Jestli pamatuješ své první nákupy poté, co jsi přistehoval do ČR?

Co se změnilo a co tomu říkáš, jde-li o:
Jídle; oblečení, lécích, kosmetice, knihách apod.
Jestli se snažíš najít odpovědnou náhradu toho, co tě tady eventuálně chybí? Jakým způsobem?
Obecné myšlenky o tom, jestli se pro tebe proměnila povaha některých věcí?
Mohl bys povědět mne více o nějaké věci?

Příloha č. 2

Věci z domova

